

Miten sosiologisia teorioita käytetään historiallisen sosiologian tutkimuksissa?

Yhteiskuntatutkimuksessa eri tieteenalat usein kohtaavat, mutta vaikka tutkimuskohde olisikin saman oloinen, ellei peräti sama, selviä eroja löytyy tutkimustraditioiden ja -tapojen välillä. Tämän voi huomata erityisesti mietittäessä teorian asemaa tai tutkimusmenetelmien käyttöä. Yhteiskuntaa tutkivissa sosiaali- ja historiatieteissä huomioidaan sekä teoriat että empiria, mutta molemmissa tieteissä on omat moninaiset teoriankäytön tapansa sekä myös tätä koskevat omat kiistansa¹. Tällöin eri tieteiden osa-alueita edustavien tutkimuksien erot taviksi tekijöiksi muodostuvat kulloinkin vallitsevat tieteen paradigmat, alakohtaiset konventiot sekä alojen sisällä varsinaiset koulukuntaerot.

Historiallisessa sosiologiassa tehdään sosiologista tutkimusta, jossa esitetään historiaan suuntautuvia kysymyksiä, hyödynnetään historiallisia aineistoja ja historiallista otetta, mutta mikään sosiologian erityisala se ei ole². On esitetty, että historiallisen sosiologian erottaa historiantutkimuksesta sen eksplisiittinen teoriasuhde³, mikä on tarkoittanut sitä, että sosiologisten teorioiden hyödyntäminen on pyritty tekemään näkyväksi. Yhteiskunnallisen muutoksen, ongelmien tai ilmiöiden selittäminen, ymmärtäminen ja tulkitseminen pohjautuvat sekä teoriaan että empiriaan. Toisaalta sosiologisia teorioita on pidetty tutkimusenteon lähtökohtina, jolloin niiden toimivuutta ja selitysvoimaisuutta on testattu, ja niitä on myös kehitelty edelleen⁴. Hiukan kärjistetysti on todettu, että historiallisessa sosiologiassa "historiaa käytetään" sosiologisiin tarkoituksiin⁵. Toki on muistettava, että myös yhteiskuntateoreettisesti suuntautuneiden historiantutkijoiden piirissä on pureuduttu teorioiden käyttöön⁶. Erilaisien teorioita ja metodologiaa koskevien rajanvetojen voidaan katsoa ilmentävän sekä yhteiskuntatieteiden välisiä että historiallisen sosiologian tutkimusalan sisäisiä jännitteitä. Kuitenkin sosiologinen tutkimus on aina jollakin tavoin pohjannut ja suuntautunut historiaan.

Hahmottelen artikkelissani sosiologisia teoriankäytön tapoja sekä historiallisen sosiologian erityisalalla. Aluksi esittelen, minkälaisia teoriatyyppejä on katsottu olevan olemassa ja mitkä ovat olleet niiden käyttötarkoitukset empiirisessä sosiologisessa tutkimuksessa yleensä. Kysyn, miten sosiologit ovat käyttäneet teorioita sekä ymmärtäneet niiden laajuuden, merkityksen ja tehtävän. Tämän jälkeen tarkastelen sitä, miten sosiologisia teorioita käytetään historiallisen sosiologian tutkimuksessa. Onko historiallisessa sosiologiassa mahdollisesti ollut jotenkin erilainen tai jopa erityinen suhde teorioihin? Nostan pitkin artikkelia esiin runsaasti esimerkkejä sellaisista historiallisen sosiologian sekä yhteiskuntatutkimuksen "harmaalle alueelle" sijoittuvista tutkimuksista, jotka voidaan mieltää teoriankäytöltään sosiologisiksi sekä aineistoiltaan ja tutkimuskohteiltaan menneisyyttä tutkiviksi.

Mitä ovat teoriat?

Arkiajattelussa teoria tavataan mieltää käytännöllisyyden vastakohdaksi, mikä taas tieteellisessä mielessä on harhaanjohtavaa, sillä teoriat pikemmin auttavat tutkijaa näkemään selvemmin tutkimuskohteen ja -ongelmat kuin hämärtävät hänen ymmärrystään. Teorian voidaan määritellä olevan perusteltua pohdintaa ja ajattelua, jolloin tapahtumia pyritään selittämään etsimällä vastausta kysymykseen *miksi*⁷. Tiukemmassa ja rajatummassa määrittelyssä yhteiskuntateoriaa voidaan pitää joukkona toisiinsa loogisin perusteluin liittyviä hypoteeseja tai väittämiä, joiden avulla pyritään selittämään sosiaalista todellisuutta tai erilaisia ilmiöitä⁸.

Tieteensosiologian klassikko Thomas S. Kuhn on selvittänyt teoksessaan *The Structure of Scientific Revolutions* (1962), että tutkimusongelmilla tarkoitetaan tutkimuksellisten paradigmojen kannalta tärkeiden tosiasioiden määrittelyä, näiden tosiasioiden yhteensovittamista teorioiden kanssa sekä teoriankäytön uudelleenmuotoilua⁹. Erilaisten yhteiskuntateorioiden avulla voidaan analysoida muun muassa yhteiskunnan rakenteita ja muutosta, sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta. Sosiologiset teoriat ovat – siinä missä muutkin teoriat – aina yleistyksiä ja abstraktioita, joskaan niissä ei välttämättä luoda yleispäteviä lainalaisuuksia, kuten vaikkapa matemaattisemmissa tieteissä.

Sosiologinen empiirinen tutkimus toteutetaan teorian, empiirisen aineiston ja tutkimusmenetelmien avulla. Empiirisellä tarkoitan tässä kaikkea sellaista sosiologista tutkimusta, jossa tuotetaan tai hyödynnetään aineistoja, joiden pohjalta tutkija tekee aistinvaraisia havaintoja. Tällöin analysoidaan vaikkapa haastatteluja, lehtiartikkeleita, kaunokirjallisuutta tai tilastoja. Tutkimuksen idea ja tutkimusongelma ovat lähtökohtana sille, miten tutkimus operationalisoidaan ja mitkä ovat tutkimusaineistolle esitettävät kysymykset. Hyödynnettävät teoriat, aineistot ja menetelmät ovat alisteisia tutkimusongelman kysymyksenasettelulle, joten ne valitaan ja muokataan tarpeen mukaan. Sosiologisia teorioita hyödynnetään ja sovelletaan systemaattisesti suhteessa tutkimusongelmaan. Toisin sanottuna se, mitä halutaan selvittää, määrittää kysymysmuotoon saatettujen tutkimusongelmien ratkaisemiseksi valittavia apuvälineitä. Mikäli tutkimuksen ideana on testata jonkin teorian kelpoisuutta, on kysymyksenasettelu sen mukainen.

Teorioiden avulla siirrytään tieteenteossa aineiston ja tutkimusmenetelmien avulla saatavista empiirisistä havainnoista yleisemmälle tasolle. Jonathan H. Turnerin mukaan teoriat koostetaan erilaisista elementeistä, joita ovat käsitteet (*concepts*), muuttujat (*variables*), väittämät (*statements*) ja muotoilut (*formats*)¹⁰. Mitä nämä neljä elementtiä sitten pitävät sisällään?

Käsitteet ovat teoretisoinnin perusta. Käsitteiden ja terminologian tarkempi merkitys tulee määritellä, kun niitä käytetään tutkimuksessa. Käsitteitä luodaan, niille annetaan erilaisia merkityksiä ja niiden hallitsemisesta käydään kamppailuja, joten ne ovat sekä historiallisia että kiistanalaisia¹¹. Käsitekonstruktioita on hyvä purkaa, jotta huomaa niiden kontekstuaalisuuden. Esimerkiksi yhteiskunnan käsite saa kulloinkin oman tarkemman määrittelynsä riippuen siitä, miten se määritellään¹². Teorioiden käsitearsenaaliin kuuluvat myös metaforat. Pertti Tötön mukaan sosiologiaa on hallinnut eräänlainen teoreettinen metanarratiivi modernista yhteiskunnasta. Klassikkojen ajatteluun pohjautuvassa kertomuksessa on kyse huolesta "aidon" sosiaalisen katoamisesta, toisin sanottuna Ferdinand Tönniesin jaottelun mukaan yhteisön (*Gemeinschaft*) hajoamisesta ja yhteiskunnan (*Gesellschaft*) voittokulusta.¹³ Töttö kuvaa sosiologiaa paradigmana, jossa kolme teoreettista osaa syntetisoituvat toisiinsa. Synteesi sisältää:

(T)eorian modernista elämänasenteesta, erityisesti "länsimaisesta" aikuisen ihmisen käyttäytymisestä, jota ilman modernin yhteiskunnan dynaamista "koneistoa", markkinoita ei olisi syntynyt (Weber), teorian pääoman liikkeestä eli niistä olosuhteiden pakoista, joita modernin elämänasenteen mukainen toiminta tahtomattaan saa aikaan (Marx) sekä teorian anomiaa, vieraantumista tai esineistymisteorian, joka lukee kaikki sosiaaliset ongelmat "koneiston" kiihtyvän vauhdin syyksi (Durkheim).¹⁴

Käsite moderni yhteiskunta voidaan mieltää eräänlaiseksi sosiologian "supermetaforaksi", sillä se yhdistää edellä mainittujen klassikoiden luomia metaforaryhmiä.¹⁵

Muuttujat muodostetaan sellaisten käsitteiden avulla, jotka voivat joko kuvata ilmiöitä tai niiden välisiä eroja. Ilmiötä kuvaavien muuttujien avulla hahmotellaan esimerkiksi ilmiöiden laajuutta ja eri tasoja. Erontekoja kuvaavat muuttujat selventävät tasojen välistä suhdetta tai vaikkapa niiden alisteisuutta toisiinsa nähden.¹⁶ Muuttujat voivat tarkoittaa tiettyjä yksilöitä ja ryhmiä, kuten ikää, sukupuolta, ammattia tai kansalaisuutta, koskevia tai konteksteja, kuten ajankohtaa tai paikkaa koskevia määrityksiä.

Väittämät muotoillaan nekin käsitteiden avulla, mutta ennen kaikkea ne ovat suhteessa muuttujiin, jotka rajaavat ja täsmentävät väittämien sisältöä. Teoreettisten väittämien avulla tutkija pyrkii hahmottamaan aikaan ja paikkaan sidoksissa olevien ilmiöiden olemusta ja olemassaoloa. Niillä voidaan täsmentää myös erilaisia teorian sovellettavuuden reunaehtoja. Teoreettiset väittämät voidaan esittää hyvin monella eri tavalla, mutta niiden vähimmäiskriteerinä kuitenkin on, että ne tulisi sekä muotoilla että esittää systemaattisesti.¹⁷ Väittämät ovat usein hypoteeseja, oletuksia, joissa pyritään selittämään ja selvittämään jotakin ongelmaa aikaisemman teoreettisen ja empiirisen tiedon pohjalta. Toisaalta väittämät voidaan esittää erilaisina malleina, jäsentelyinä, tyyppittelyinä ja luokituksina, mikä tarkoittaa teorioiden muotoilua.

Teorioita voidaan *muotoilla* Turnerin mukaan pääasiassa kahdella eri tavalla: aksiomaattisesti tai kausaalisesti. Aksiomat ovat peruslauseita, jotka oletetaan tosiksi¹⁸. Kun teoria rakennetaan abstraktien aksiomien varaan, selittäminen perustuu sille ajatukselle, että empiirisen ilmiön säännönmukaisuus voidaan luokitella loogisesti yhden tai useamman päätelmän tai oletuksen merkitysisällön avulla. Tällöin selittäminen on Turnerin mukaan empiiristen säännönmukaisuuksien luokittelua yhden tai useamman aksioman avulla.¹⁹ Aksio-

maattinen teorianmuodostus on tyypillistä filosofiselle teoretisoinnille, mutta yhtäläillä sosiologinen teorianrakentaminen voi perustua siihen. Esimerkiksi Durkheimin työnjakoteoria rakentuu toinen toistaan seuraavien aksioomien varaan. Hans L. Zetterberg on purkanut työnjakoteorian kymmeneksi väitteeksi, jolloin edellisistä väitteistä voidaan loogisesti päätellä ja johtaa seuraavat aksiomaattinen päätelmä²⁰. Seuraavassa viisi ensimmäistä näistä väitteen muodossa olevista päätelmistä:

1. Mitä suurempi työnjako, sitä suurempi konsensus.
2. Mitä suurempi solidaarisuus, sitä suurempi määrä yhteen liittyneitä jäseniä.
3. Mitä suurempi määrä yhteen liittyneitä jäseniä, sitä suurempi konsensus.
4. Mitä suurempi konsensus, sitä vähemmän torjuntaa poikkeavia henkilöitä kohtaan.
5. Mitä suurempi työnjako, sitä vähemmän torjuntaa poikkeavia henkilöitä kohtaan.²¹

Toisena vaihtoehtona on Turnerin mukaan muotoilla teoria kausaalisesti. Tällaisessa teoriassa selittäminen edellyttää kausaaliyhteyksien löytämistä niiden muuttujien väliltä, jotka kuvaavat tapahtumien vaihtelua. Tällöin jäljitetään eri muuttujien välisiä kausaalisia suhteita, jotta mahdolliset tapauksen tai tapahtuman variaatiot saadaan selitettyä.²² Kausaaliyhteyksillä viitataan siten kahden tapahtuman väliseen suhteeseen. Sillä tarkoitetaan, että kahden tapahtuman välillä on välitön ajallinen ja spatiaalinen yhteys, yksi tapahtuma seuraa toista, ja toista tapahtumaa ei todennäköisesti olisi tapahtunut ilman ensimmäistä tapahtumaa²³. Kausaalisuhteita voidaan analysoida sekä kvantitatiivisten että kvantitatiivisten aineistojen ja tutkimusmenetelmin avulla. Erilaisia yhteiskunnallisten ilmiöiden kausaalinen selittäminen edellyttää usein kvantitatiivista tutkimusotetta. Toisaalta kun konstruoidaan erilaisia mahdollisia menneisyyden tapahtumaketjuja, pyritään kausaaliyhteyksiä ratkomaan kvalitatiivisin keinoin²⁴.

Yhteiskuntateoriat eivät yleensä osoittaudu empiirisessä tutkimuksessa käytettyinä aina yhtä loogisiksi ja puhtaiksi kuin edellä kuvaamani Turnerin hah-

motelmat. Kun erilaisten yhteiskuntateorioiden avulla luodaan konstruktioita todellisuudesta, onkin pidettävä mielessä, että teoriapohjaiset konstruktiot ovat aina ehdollisia, koska ne voivat olla toistensa kanssa ristiriitaisia²⁵. Teoreettiset päätelmät voidaan osoittaa oikeiksi ja päteviksi, riittämättömiksi tai peräti vääriksi, minkä saa selville vasta koettelemalla niitä empiirisesti. Teorian käyttökelpoisuus ja todistusvoima voidaan perustella empirian avulla. Kuitenkin on niin, ettei teoriaa voida kumota muuta kuin toisella paremmalla teorialla²⁶.

Minkälaisia ja minkä tasoisia yhteiskuntaa tutkivien käyttämät yhteiskuntateoriat sitten voivat olla? Robert K. Merton on esitellyt tunnetun ja siteeratun teoriajaottelunsa teoksensa *Social Theory and Social Structure* laajennetussa painoksessa (1968). Mertonin mukaan on monenlaisia yhteiskuntaa, kulttuuria, sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta sekä instituutioiden toimintaa koskevia erikoisteorioita, joita voidaan joko hyödyntää empiirisessä tutkimuksessa tai testata empiirisen tutkimuksena avulla. Hänen teoksestaan on yleisempään käyttöön jäänyt jaottelu yleisiin teorioihin (*general theories*) ja keskitason teorioihin (*theories of the middle range*).²⁷

Esittelen artikkelissani erilaisia teoriatyyppejä Mertonin jaottelun pohjalta, kuitenkin siten, että kutsun empiirisessä tutkimuksessa hyödynnettäviä keskitason teorioita myös tutkimusteorioiksi. Lisäksi esittelen lyhyesti Arto Noron ehdottaman kolmannen mahdollisen teoriatyypin, "aikalaisdiagnoosin". Tarkastelen toki muitakin esitettyjä teoriajaotteluita, kuten makro- ja mikroteorioita sekä universaaleja ja ajallisesti ja paikallisesti rajattuja teorioita, jotta esimerkkikohtaisesti havaittaisiin teorioiden monitasoisuus ja moni-ilmeisyys. Toisena syynä näiden osittain päällekkäisten tai rinnakkaisten tyypittelyjen esittelyyn on se, että vasta tällaisen ristiinvalottamisen avulla voin hahmotella, onko historiallisessa sosiologiassa jotenkin erilainen tai erityinen suhde teorioihin kuin muussa sosiologisessa tutkimuksessa.

Yleiset teoriat

Mertonin käyttämä käsite yleinen teoria ei ole mitenkään yksiselitteinen, mikä ilmenee etenkin niiden käyttöä koskevissa kiistoissa. Yleisellä teorialla voi-

daan tarkoittaa makrotason teorioita, kuten sivilisoitumisteorioita ja modernisaatioteorioita. Makroteorioiden avulla voidaan analysoida yhteiskunnan yleisiä rakenteita ja toimintaa abstraktilla, yleistettävällä ja kokonaisvaltaisella tasolla²⁸. Yleisiä teorioita voidaan kutsua kattavuutensa vuoksi myös ”suuriksi teorioiksi” (*grand theories*).²⁹ Monet yleiset teoriat ovat sangen massiivisia, kuten vaikkapa Mertonin opettajan Pitirim Sorokinin teoksessaan *Social and Cultural Dynamics* (1937–41) esittelemä sivilisaatioteoria sosiaalisesta ja kulttuurisesta muutoksesta.³⁰ ”Yleisyys” voi tarkoittaa siten sekä laajaa kysymyksenasettelua että yleistämiseen pyrkivä otetta.

Toisaalta ”yleisellä” voidaan viitata ihmisten toimintaa yleisesti selittäviin teorioihin, jolloin luodaan erilaisia selitysmekanismeja yksilöiden toiminnalle tai ryhmien käyttäytymiselle. Tällaisia yleisiä teorioita kutsutaan universaaleiksi teorioiksi, sillä niiden selitysvaikutus ei riipu ajallisesta ja paikallisesta kontekstista. Universaaleista mikroteorioista käy hyvänä esimerkkinä teoria rationaalisesta valinnasta. Sen lähtökohtana on oletus ihmisestä rationaalisena toimijana, joka pyrkii maksimoimaan hyötynsä ja etunsa toimintastrategioita valitessaan³¹. Sen tunnetuimmat sovellutukset ovat peliteoreettisia, jolloin teorian perusteella on luotu erilaisia malleja, joiden avulla yksilöiden toimintatapoja voidaan selittää tai jopa laskea. Tähän liittyy käsite ”vangin dilemma”. Sillä tarkoitetaan tilannetta, jossa yksilön on pystyttävä päättämään, milloin hän hyötyy yhteistyöstä ja milloin taas ei. Toinen yhtä tunnettu rationaalisen valinnan teorian sovellutus on ”vapaamatkustajan ongelma”, jolloin yksilö saattaa suuressa ryhmässä ollessaan laskelmoida, että saa itselleen maksimaalisen hyödyn, vaikkei erityisemmin panostaisikaan yhteiseen toimintaan.³²

Kun universaalien teorioiden on mielletty olevan ajattomia ja yleispäteviä, on olemassa yleisiä teorioita, jotka on rajattu aikaan ja paikkaan. Niiden avulla voidaan analysoida vain tietyntilanteita, tapahtumia tai prosesseja, jotka eivät ole ajattomia tai universaaleja. ”Yleisyys” viittaa tällöin teorioiden yleistettävyyteen, sillä esimerkiksi sivilisoitumis- ja modernisaatioteorioiden avulla on yritetty hahmottaa näitä prosesseja yleensä. Tällaisesta teoriasta voi esimerkiksi ottaa Durkheimin teorian moraalisaännöistä. Siitä selviävät sosiaalisen solidaarisuuden rakenteelliset perusehdot, jolloin moraalit määrittyvät yksilön sekä yhteiskunnan ja yhteisön välisen suhteen perusteella. Tämän teorian

mukaan ihmisten toimintaan vaikuttaneet kollektiiviset moraalisäännöt ovat historiallisia. Durkheim kirjoitti muun muassa "kansojen moraalitajusta", jolloin kollektiivisten tajunnantilojen voima oli siinä, että ne periytyivät sukupolvelta toiselle, mikä selitti myös moraalisen yhteistajunnan hitaan muutoksen. Näin ollen moraaali ei ole ollut aina samanlainen riippumatta ajasta tai paikasta, eikä se ole muuttunut itsestään, vaan sitä on muokattu ja määriteltä kunkin sivilisaation, kansakunnan, instituution tai yhteisön kulloisistakin sen hetkisistä tarpeista riippuen.

Yleisten teorioiden yläkäsitteen alle voidaan luokitella osa sosiologian klassikkojen teksteistä ja teoreetikkojen teorioista.³³ Koska sosiologian klassikkojen ja nykyteoreetikkojen tuotanto on kuitenkin ollut moninaista, eivät heidän kaikki tekstinsä tietenkään esittele yleisiä teorioita, vaan osassa hahmotellaan keskitason teorioita tai aikalaisanalyyseja. Näihin aspekteihin kiinnitän tarkemmin huomiota seuraavissa alaluvuissa, joissa käsittelen tutkimusteorioita ja historiallisen sosiologian teorioita.

Käsite klassikkojen tekstit viittaa sosiologian klassikoihin, joilla tarkoitetaan yhteiskunta- ja taloustieteen teoreetikoita, jotka vaikuttivat 1800–1900-lukujen vaihteeseen Euroopassa. Tällaisista sosiologian klassikoiden teksteistä tutuimpia ovat saksalaisen Karl Marxin teoria pääoman kasaantumisesta ja kapitalismin mekanismeista, ranskalaisen Émile Durkheimin teoria uskonnon tehtävistä yhteiskunnassa ja työnjaosta sekä saksalaisen Max Weberin teoria protestanttisen etiikan ja kapitalismin hengen välisestä suhteesta. Klassikkojen teksteissä – kuten toki muissakin sosiologisissa teksteissä – teorioiden lähtökohtana voi olla joko yhteiskunnan rakenne tai toiminta, mikä samalla määrittää myös selittämisen, tulkitsemisen ja ymmärtämisen lähtökohdan. Lisäksi voidaan hahmotella tapoja, jotka sijoittuvat rakenteen ja toiminnan välimaastoon.

Durkheimin työnjakoteoriassa on lähtökohtana yhteiskunnan rakenne. Hän on esitellyt teoksessaan *Sosiaalisesta työnjaosta* (1893) kaksi yhteiskuntaa, traditionaalisen ja modernin, joiden hän korostaa olevan rakenteiltaan samantyyppisiä. Kuitenkin nämä kaksi yhteiskuntaa eroavat toisistaan etenkin moraaliaspekteiltaan. Analyysia varten Durkheim on luonut käsitteparin mekaaninen solidaarisuus ja orgaaninen solidaarisuus, joista ensimmäinen perustuu yksilöiden väliseen samankaltaisuuteen ja jälkimmäinen taas yksilöiden väliseen

työnjakoon. Kun sosiaalinen työnjako on ensin luotu yhteiskunnan kehittyessä, on myös moraalit muokattava kollektiiviseksi ideaaliksi, erityisiksi moraalisäännöiksi. Työnjakoteorian rakentamisessa lähtökohtana on yhteiskunnan rakenne, jonka avulla voidaan selittää yksilöiden sosiaalista toimintaa.³⁴

Rakenteisiin pureutuvan lähtökohdan ohella voidaan sosiologisissa tutkimuksissa ottaa lähtökohdaksi sosiaalinen toiminta. Esimerkiksi saksalaisen Georg Simmelin erilaisia elämäntyyplejä koskevien analyysien teoreettisena perustana on, että moderni yhteiskunta muodostuu vasta useiden yksilöiden välisestä vuorovaikutuksesta. Simmel etsii ja hahmottelee yksilöiden välisten suhteiden sisäistä olemusta. Tällöin yhteiskunnallisuuden ja vuorovaikutuksen sisältönä ovat nimenomaan yksilölähtöiset motiivit, kuten tarpeet ja päämäärät. Simmel ei varsinaisesti muotoile kaiken kattavaa teoriaa yhteiskunnan rakenteista tai yksilöiden toiminnasta, mutta häneltä kylläkin löytyy jonkinlainen yleinen hahmotelma modernisaatiosta, mitä voidaan pitää monelta osin fragmentaarisena.

Nykyisessäkin sosiologisessa tutkimuksessa on klassikkojen tekstien vaikutus huomattava. Tälle löytyy syynsä: he ovat ensimmäisinä muotoilleet sosiologian kielen ja sosiologisessa tutkimuksessa käytettävät avainmetaforat ja käsitteet. Lisäksi Mertonin mukaan klassikoiden teorioissa on jotakin sellaista, mitä ei voi täysin omaksua tai sulattaa, vaan ne jäävät ikään kuin kaiheartamaan mieltä. Niiden antama selitysvaikutus tai ymmärtämiseen vaadittava jäsentely-apu, peruskäsitteet ja terminologia ovat hyödynnettävissä uudelleen. Tämän vuoksi klassikoiden tekstit tuottavat yhäkin uusia tulkintoja ja teoreettisia sovellutuksia. Klassikkojen tekstejä voidaan käyttää sosiologisen teorian systemaattiseen kehittämiseen. Toisaalta niitä voidaan hyödyntää empiirisesti, sillä ne ovat monella tavalla ehtymättömiä tai niitä ei ole vielä täysin omaksuttu.³⁵

Sosiologian klassikkojen ohella puhutaan myös uudemmista, moderneista klassikoista, joilla tarkoitetaan nykyteoreetikkoja, kuten esimerkiksi ranskalaisia Pierre Bourdieu'ta ja Michel Foucault'ta.³⁶ Käsitteellä teoreetikon teorian vii-tataan sosiologisen teoreettisen tiedon kumuloitumiseen. Teoreetikon teorioilla tarkoitetaan sellaisia teorioita, jotka on kehitelty systemaattisesti klassikkojen tekstien pohjalta. Tällainen teoretisointi edellyttää klassikoiden ja muiden teoreetikkojen esitysten uudelleen lukemista ja tulkintaa, minkä vuoksi teoreeti-

kon teorioita on kutsuttu myös autonomisiksi yhteiskuntateorioiksi. Nämä teorioiden kehittelijät eivät kuitenkaan ole sidottuja klassikkojen ajatuskuvioihin, vaan he yleensä konstruoivat uusia teoreettisia malleja ja käsitteitä.³⁷ Teoreettikon teorialat eivät välttämättä edellytä empiiristä todentamista, mistä syystä teoreettisen tiedon kumuloitumisen esittäminen muistuttaa toisinaan filosofista pohdiskelua³⁸.

Yleisen teorian merkitystä koskevat erilaiset painotukset ja puheenvuorot tulevat ymmärrettäviksi sosiologiatieteen sisällä kulloinkin vaikuttavien paradigmojen välisinä kamppailuina ja määrittelykysymyksinä. Suhde teoriaan ja teoretisointiin on puhututtanut sosiologeja aina 1930-luvulta asti, jolloin Mer-tonin toinen opettaja, eurooppalaisiin klassikoihin tutustunut Talcott Par-sons yritti rakentaa yleistoreettisen kokonaiskuvan modernisaatiokehityksen ymmärtämiseksi. Parsonsin teoksessaan *The Structure of Social Action* (1937) esittelemää universaalial teoriaa kutsutaan rakennefunktionalistiseksi teoriaksi. Sen mukaan modernisoituminen tarkoittaisi sitä, että yhteiskunnan eri alajär-jestelmät eriytyvät toisistaan. Parsons nosti esiin toimintateoreettisen ulottu-vuuden; yhteiskunnallisia tapahtumia voidaan analysoida toimintana. Näin ollen hän tuli jatkaneeksi niin Durkheimin kuin Weberinkin työtä.³⁹

Risto Heiskalan mukaan Parsons kumppaneineen joutui perustelemaan teo-rian käytön välttämättömyyttä sosiologisessa tutkimuksessa, sillä sitä ennen amerikkalaisessa sosiologiassa oli teorioihin suhtauduttu varauksella esimer-kiksi mikroteoreettisesti ja empiirisesti orientoituneiden pragmatistien sekä Chicagon koulukunnan edustajien keskuudessa.⁴⁰ Tämä ei tarkoita suinkaan sitä, että näiden ryhmien tutkijoiden tutkimuksissa ei olisi hyödynnetty teori-oita, vaan enemmänkin sitä, että makrorakenteista lähtevä universaalial teoria sai osakseen vastustusta. Parsonsin modernisoitumisteoriaa on kritisoiu run-saasti; sitä on pidetty evoluutiokertomuksena, ja funktioselitysten selitysvoi-maa on arvosteltu sillä perusteella, etteivät ne eivät ole kausaaliselityksiä. C. Wright Millsin kritiikki taas kohdistui paitsi teorian kaikkivoipaisuuteen myös Parsonsin hienostelemaan sosiologiseen kielenkäyttöön.⁴¹ Monessakin mielessä kysymys on ollut tieteen sisäisestä paradigmakamppailusta, jossa teorian katta-vuus ja selitysvaima on ollut keskeisenä kiistan aiheena. Tällaisia väittelyitä on käyty useasti myöhemmin.

Teoreetikkojen teorioiden kehittämisessä on omat ongelmakohtansa. Vaarana on etenkin se, että yhteys empiiriseen sosiologiseen tutkimukseen katoaa kokonaan. Tällöin teoreetikon teoria kiertyy filosofisten problematisointien ympärille, ja teoreetikoista voi tulla filosofeja, jotka keskustelevat lähinnä vain keskenään. Sosiologia on kuitenkin luonteeltaan paitsi sosiaalista toimintaa ja yhteiskunnan rakenteita tutkiva tiede myös niitä muuttava tiede, onhan alan tutkimuksissa usein kyse sosiologisesta interventtiosta. Tällaisiin väliintuloihin käytetään toisentyypisiä teorioita, nimittäin tutkimusteorioita. On osattava erottaa teoreetikon teoriat tutkimusteorioista: teoreetikon teorioilla on Gronowin, Noron ja Tötön mukaan ”yleinen intellektuaalinen tehtävä”, kun taas tutkimusteoriat ovat kytköksissä enemmänkin erilaisten asiantuntijakulttuurien toimintatapoihin⁴².

Tutkimusteoriat

Vaikka edellisestä saattaisi ymmärtää, etteivät yleiset teoriat olisi millään tavoin yhteydessä empiirisen tutkimuksen tekoon, näin ei ole. Yleisillä teorioilla on joko välitön tai epäsuora kosketuspinta konkreettiseen tutkimukseen, mikä näkyy erityisten tutkimusteorioiden hyödyntämisellä⁴³. Robert K. Mertonin innovaatioksi ovat nousseet keskitason teoriat, jotka ovat poikkeuksetta empiirisessä tutkimuksessa käytettäviä tutkimusteorioita. On myös esitetty, että Merton olisi hahmotellut keskitason teoriat eräänlaisena vastareaktiona opettajansa Sorokinin makroteorioille⁴⁴.

Keskitason teoriat tai tutkimusteoriat eivät ole synonyymi mikroteorioille, vaan nimensä mukaisesti ne voisivat tarkoittaa mikro- ja makroteorioiden väliin jääviä ”mesotason” teorioita. Itse asiassa Merton toteaa keskitason teorioiden poikkileikkaavan mikro-/makrososiologisia kysymystenasetteluita⁴⁵. Riippuu nähdäkseni teoriatyypittelyjen karkeudesta, minkälaisiksi tutkimusteoriat määritellään. Esimerkiksi Pekka Sulkusen mikro/makroteoria -jaotteluun pohjautuvan määritelmän mukaan mikrotason teoriat selittävät ja auttavat ymmärtämään yhteiskunnan eri osa-alueiden ilmiöitä⁴⁶. Tämä määritelmä voisi yhtälailla kuvata tutkimusteorioita: Noron mukaan tutkimusteoriat ovat tutkimusala- ja tapauskohtaisesti sekä paikallisesti ja ajallisesti rajattuja⁴⁷.

Mertonin mukaan empiirinen tutkimus uppoutuu syvemmälle kuin teorioiden oikeaksi osoittamiseen tai testaamiseen, sillä tutkimustyö on aktiivista toimintaa, joka hänen mukaansa panee alulle, järjestelee uudelleen, muokkaa uuteen suuntaan ja selkeyttää käytettyä teoriaa.⁴⁸ Tutkimusteorioilla on siten kahtalainen olemus: niissä tukeudutaan sekä aikaisempaan teoreettiseen tietoon että alakohtaiseen empiiriseen tietoon. Aikaisemman tutkimuksen ja tiedon ottaminen huomioon tarkoittaa myös aiemman teorianmuodostuksen ja siitä käydyn keskustelun tuntemisen tarpeellisuutta, mikä korostaa teorian merkitystä entisestään.

Miten tutkimusteorioiden muotoilu sitten tapahtuu? Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että niin yleisiä teorioita kuin myös saman alan aikaisempien tutkimuksen tuottamia teorioita käytetään empiirisen aineiston analyysivaiheessa eräänlaisina ”teoriakonteksteina”. Tällöin teorian osaoletuksien muotoilussa hyödynnetään aikaisempia käsitteitä, tyypittelyjä, vaiheistuksia sekä selitysmalleja ja -tapoja. Tätä voidaan kutsua operationalisoinniksi nimenomaan tietyn tutkimusalan – harvemmin yksittäisen empiirisen tutkimuksen – vaatimuksia varten.⁴⁹

Ensimmäiseksi esimerkiksi otan Mertonin itsensä kehittelemän anomiateorian. Anomian käsite on Durkheimin luomus, jonka hän on esitellyt *Itsemurhassa* (1897). Durkheim viittaa käsitteellä perinteisen yhteisön yhdenmukaisuudesta poikkeavan tai arvottomaksi itsensä kokevan yksilön tyhjyydentunteeseen, joka voi johtaa itsemurhaan. Mertonin 1930-luvulta peräisin olevassa anomiateoriassa on lähtökohtana rakenteet. Hänen mukaansa sosiaaliset ongelmat ovat seurausta yhteiskunnan rakenteellisista ristiriidoista, jotka tuottavat erilaisia poikkeavan käyttäytymisen muotoja. Poikkeavuus määritellään teoriassa rakenteellisesta näkökulmasta epänormaaliksi käyttäytymiseksi, jolloin vallitsee oletettu yksimielisyys siitä, mikä on normaalia, luonnollista ja hyväksyttävää käyttäytymistä. Merton selitti teoriansa avulla rikollisuuden joutuvaan ristiriidasta rakenteellisten ja kulttuuristen tekijöiden välillä, jolloin toimijoille kehittyi erilaisia toimintastrategioita. Tällaiset vaihtoehtoiset toimintastrategiat olivat Mertonin mukaan yleisimpiä marginaalissa eli erilaisissa alakulttuureissa ja pienryhmissä.⁵⁰

Tyypillisen keskitason teorian tapaan anomiateoriaa on käytetty tutkimus-
alakohtaisesti erityisesti kriminologisen empiirisen tutkimuksen tulkinnalli-
sena apuna. Heikki Ylikangas tukeutuu siihen *Puukkojunkkareitten esiinmars-*
*si*ssa (1976) esittäessään tulkintoja siitä, miksi puukkojunkkareita esiintyi juuri
Pohjanmaalla 1800-luvulla⁵¹. Toinen teoriaa väljästi hyödyntävä tutkimus on
Kari Koskelan *Huligaanit* (2002), jossa hän analysoi nuorisojoukkojen katuelä-
mää Helsingin Sörkässä vuosina 1905–1918. Koskela hahmottelee työväenluok-
kaisten sakilaisten toimintaa ja pukeutumista suhteessa muiden maiden vas-
taavanlaiseen nuorisoliikehdintään⁵². Näissä molemmissa mikrotason tapaus-
tutkimuksissa tarkastellaan nuorten miesten maskuliinista väkivaltaisuutta ja
rikollista käyttäytymistä, jotka ovat koetelleet mutta myös tiivistäneet oman
aikansa paikallisyhteisöjä.

Toiseksi esimerkiksi keskitason teoriasta nostan distinktioteorian, jonka nyky-
teoreetikko Pierre Bourdieu on hahmotellut *Distinction*-teoksessaan (1979). Sen
avulla voidaan analysoida elämäntavan muutosta sekä kulttuurista ja sosiaalista
erottautumista. Teorian käsitteellinen perusta löytyy Norbert Eliasin sivilisoitu-
misteoriasta. Elias esittelee habituksen käsitteen *Über den Prozess der Zivilisation*
-teoksessaan (1939), ja hänellä habitus tarkoittaa sosiaalisten ryhmien ja yhteis-
kuntaluokkien elämäntyyliin vuorovaikutuksessa syntyvää samankaltaisuutta ja
yhdenmukaisuutta⁵³. Bourdieun habitus määrittyy elämäntavan ja kulttuurin
näkymättömäksi perustaksi, joka syntyy ryhmän tai yhteiskuntaluokan saman-
laisten elinolosuhteiden kautta. Hänen tarkoituksenaan on selvittää, miten selit-
tyvät ryhmän tai yhteiskuntaluokan samankaltaiset elämäntapayhtälöt. Vastaus on
habitus, joka on näin ollen yhtä aikaa käytäntöjä strukturoiva rakenne ja tiettyjen
yhteiskunnan rakenteiden, kuten vaikkapa luokkajaon, synnyttämä.⁵⁴ Bourdieu
analysoi tutkimuksessaan runsaasti erilaisia empiirisiä aineistoja teorian tuke-
mana tehden analyysin perusteella myös teoriaperustaisia tulkintoja ja johtopää-
telmiä. Tutkimusteorialle tyypillisesti Bourdieun teoriaa on sovellettu elämän-
tapatutkimuksen ohella lähinnä erilaisten kulttuurien, alakulttuurien, makujen,
kulutuksen ja koulutuksen tutkimuksessa.

Tutkimusteorioiden taustalta löytyvät teoreettisina viitekehyksinä yleiset
teoriat. Yleisten teorioiden pohjalta muotoillaan muun muassa tutkimukseen
sopivia käsitteitä, luodaan tyypittelyjä ja mallinnuksia sekä haetaan apua yleis-

tyksien tekemiseen. Yleisten teorioiden asema teoreettisina viitekehyksinä ei ole mitenkään vähäinen, vaan merkitystä lisää se, että niiden avulla hahmottuvat myös tutkimuksen reunaehdot.⁵⁵ Yleisten teorioiden avulla rajataan, minkälaisia tulkintoja ja johtopäätelmiä voidaan tehdä ja missä laajuudessa – ja mitä taas ei voida tehdä. Tutkimusteorioiden avulla ei pyritä selittämään esimerkiksi yhteiskunnan modernisoitumista yleensä teollisissa länsimaissa, kuten makrotason modernisaatioteorioissa, vaan niitä sovelletaan huomattavasti rajatun eri tutkimusaloilla erilaisten tutkimuskysymysten määrittelyssä ja täsmennyksissä. Sen sijaan esitetyt teoreettiset oletukset ja väitteet voivat kummuta laajemmasta teoreettisesta viitekehystä.

Yleisen teorian käyttö ilman sen operationalisoimista rajatummaksi tutkimusteoriaksi tuottaa helposti ongelmia. Monesti teoriasta on hyödynnetty lähinnä vain teoreettinen prosessin idea yleisellä metanarratiivisella tasolla ja käytetty siihen liittyviä käsitteitä.⁵⁶ Esimerkiksi Eliasin sivilisoitumisprosessia voidaan soveltaa yhdessä aikaisemman tutkimuksen pohjalta kehitettyjen tutkimusteoreettisten näkökulmien avulla. Teoriaan perustuvia vuorovaikutuksen ja riippuvuuden mekanismien tarkastelua voidaan hyödyntää empiirisessä tutkimuksessa, jolloin tulevat huomioiduksi historiallisen kehityksen epäyhtenäisyys, monimuotoisuus ja monimutkaisuus⁵⁷.

Monissa tutkimuksissa on osattu erotella yleisen teorian tasoinen teoreettinen viitekehys varsinaisesta tutkimusteoriasta ja hyödyntää niitä onnistuneesti. Sosiaalishistorioitsija Jukka Kortti on tarkka ja perusteellinen *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit* -teoksessaan (2003), jossa hän analysoi suomalaista tv-mainontaa 1960-luvulla. Kortin argumentoinnissa on havaittavissa tietoista reflektointia teoriankäytön suhteen. Vaikka Kortin tutkimuksessa huomioidaan murroksen ja muutoksen teoreettiset reunaehdot, varsinainen modernisaatioteoreettinen ulottuvuus osataan jättää yleisen taustateorian tasolle. Tarkemman tutkimusteoreettisen kehyksen muodostavatkin hänen tutkimuksessaan keskitason teorioista modernit ja jälkimodernit kulutusteoriat, joiden pohjalta hahmottuu erityinen kulutusyhteiskunta.⁵⁸

Kun teoriaa ei ole sen enempää esitelty eikä siihen liittyviä käsitteitä ole sen tarkemmin määritelty, ei siihen ole suhtauduttu riittävän kriittisesti tai kyseenalaistaen. Tämän tyyppinen, monesti sosiologien harjoittama teoriankäyttö voi

johtaa ylimalkaisuuteen, jolloin tutkimustulokset saatetaan analysoida teorian mukaisiksi.⁵⁹ Vaarana on, että tutkija olettaa teorian olevan kaikin puolin oikeassa. Tällöin unohtuu, että teoriakirjallisuus on altistettava yhtäläillä kritiikin kohteeksi siinä missä mikä muukin tahansa tutkimuskirjallisuus. Teorioiden itsestäänselvyytinä pitämiseen liittyy myös tutkimusteorioiden käytön ongelmallisuus. Mikäli alakohtaisia tutkimusteorioita hyödynnetään automaattisesti tutkimuksenteossa, teorioiden yhteys alati muuttuvaan sosiologiseen tieteelliseen keskusteluun voi katketa, jolloin tuloksena syntyy selvitystutkimuksia⁶⁰. Tällaisissa lähinnä institutionalisoitua hallinnointia varten tehdyissä selvitystutkimuksissa pätevät omat sääntönsä ja kriteerinsä⁶¹, mutta varsinaiseen teorioiden systemaattiseen kehittelyyn tai akateemiseen keskusteluun niillä harvemmin on annettavaa.

Aikalaisdiagnoosi

Mertonin luokitteluun tukeutuen Noro on ehdottanut, että yleisten ja keskitason teorioiden lisäksi kolmantena sosiologian teorialajina voisi olla niin kutsuttu aikalaisdiagnoosi. Kun tutkimusteorioiden taustalta löytyvät teoreettisina viitekehyksinä yleiset teoriat, niin aikalaisdiagnoosissa yhdistetään sekä yleiset teoriat että keskitason teoriat keskustelua herättelevään aikalaisargumentointiin, jonka avulla pyritään esittämään jokin iskevä näkemys nykyhetkestä. Aikalaisdiagnoosi voi liittyä politikointiin tai olla osa sosiologista interventiota, jossa sosiologi näyttäytyy sen hetkistä sosiaalista todellisuutta analysoivana diagnostikkona. Parhaimmillaan aikalaisdiagnoosissa yhdistyvät teoretisointi nykyisyyden ajanhenkeä kuvailevaan journalismiin, mutta heikoimmillaan tuloksena syntyy vain kevyttä journalistiikkaa.⁶²

Koska sosiologian kentillä käydään monenlaisia teoriakeskusteluja, jotka voivat yltyä kiistoiksi, voidaan aikalaisdiagnoosiksi leimaamalla näissä kamppailuissa myös halventaa kiistakumppania. Esimerkiksi Giddensin ja Zygmunt Baumanin jälkimodernia ajanhenkeä tutkailevia tekstejä on kutsuttu aikalaisdiagnooseiksi, jolloin niiden yleisönä on jokin muu kuin tiedeyhteisö. Noron mukaan yksi eri teoriatyyppejä erottelevista tekijöistä on juuri niiden erilaiset yleisöt.

On pidettävä mielessä, että niin klassikkojen tekstit kuin teoreetikkojen teot ovat aina kiinni oman syntyäikansa kontekstissa. Esimerkiksi Durkheimin työnjakoteorian selitysvoinman ongelmat ovat kytköksissä siihen, ettei hänellä ollut omana aikanaan käytettävissä interaktioteoriaa siitä, miten moraalisiin noudatukset muokkautuvat inhimillisessä kanssakäymisessä, eikä näin ollen myöskään vuorovaikutuksen käsitettä⁶³. Kaikkiaan niin yleiset teorit kuin tutkimusteotkin tulee ymmärtää oman aikansa tuotoksiksi ymmärtää ja selittää sosiaalista todellisuutta. Tämä ajallinen ja paikallinen kontekstualisointi osoittaa, että erilaisten teoriajaottelujen, tyypittelyjen ja kategorisointien kohdalla voi olla kyse myös eräänlaisesta historiallisesta prosessista, jossa yhteiskunnan muuttuessa uudet tieteelliset paradigmat korvaavat vanhat tuoden mukanaan omat teoriansa, käsitteistönsä ja näkökulmansa.

Noro toteaa, että yleiset teorit, tutkimusteorit ja aikalaisdiagnoosit ovat omia sosiologisen kirjoittamisen lajityyppejään⁶⁴. Kun huomioidaan ajallisuus ja paikallisuus, täsmentyvät vielä teorioiden yleisöt ja tarkoitusperät. 1800–1900-luvun vaihteen klassikkojen modernia yhteiskuntaa analysoineet tekstit ovat puhutelleet omana aikanaan omia yleisöjään. Joidenkin nykyisten klassikkojen tekstejä ja jopa kokonaisia teoksia julkaistiin alun perin aikakaus- tai sanomalehdissä. Yhtälailla viime vuosikymmeninä jälkimodernit aikalaisdiagnoosit ovat puhutelleet muutakin yleisöä kuin tiedeyhteisöjä.

Aikalaisdiagnostisen teorian nostaminen klassikkoasemaan on tarkoittanut sitä, että tiedeyhteisön relevanteiksi ja selitysvomaisiksi hyväksymät teorit on jälkikäteen nimetty klassikoksi. Käytännössä tämä on tarkoittanut niiden kanonisointia.⁶⁵ Klassikoksi nostaminen on voinut tapahtua hyvinkin paljon jälkikäteen, jolloin teoreetikot on ikään kuin löydetty uudelleen. Tällaisia uudelleen tai myöhemmin löydettyjä klassikkoja ovat esimerkiksi Simmel, Elias ja Thorstein Veblen. Toisaalta historian hämärään on myös jätetty omana aikanaan vaikuttaneita teoreetikkoja. Tällaisista sittemmin unohdetuista mainittakoon esimerkiksi saksalainen Werner Sombart, jonka analyysit kapitalismin synnystä ja olemuksesta ovat jääneet Weberin tulkintojen varjoon. Weber ja Sombart olivat paitsi ystäviä myös kiistakumppaneita. 1900-luvun alussa Sombart oli hyvin tunnettu taloustieteilijä, ja on todettu, että itse asiassa Sombartin teos *Der Moderne Kapitalismus* (1902) sai Weberin kirjoittamaan kriittisen *Protestanttinen etiikka* -tekstinsä (1904–05).⁶⁶

Historiallisen sosiologian teoriat ja menetelmät...

1970–1980-luvuilla monet sosiologit ryhtyivät tekemään historiallista tutkimusta, mikä tarkoitti sitä, että historiallisen tutkimuksen edellytykset ja vaatimukset alettiin ottaa vakavasti. Innostuksen myötä historiallisen sosiologian kentälle on vuosikymmenten aikana muodostunut erilaisia tutkimussuuntia ja koulukuntia. Andrew Abbottin mukaan alalla vaikuttaa ainakin kaksi suurempaa koulukuntaa, joita hän nimittää lyhenteillä HS1 ja HS2⁶⁷. Näistä ensimmäisen, historiallisen sosiologian HS1-ryhmän, tutkimuksia ovat yhdistäneet makrotaso, ”suuret” kattavat kertomukset (*master narratives*) ja kvalitatiivinen analyysi. Toisen historiallisen sosiologian ryhmän, HS2:n, tutkimukset ovat puolestaan olleet lähinnä mikrotasoisia, periodisoituja ja kvantitatiivisia tutkimuksia. Molempien ryhmittymien tutkimuksissa tapahtumia ja ilmiöitä on selitetty ja ymmärretty kausaalisuuksien avulla.⁶⁸

Yhteiskunnallisen muutoksen analyysi on ollut yksi sekä historiallisen sosiologian että myös sosiaalishistorian keskeisimmistä tutkimuskohteista. Historiallisessa sosiologiassa on yhteiskunnan muutosta, modernisoitumista tai sivilisoitumista yritetty selittää erilaisten yleisistä teorioista johdettavia mekanismien ja ydinprosessien avulla. Arthur Stinchcombe on nimennyt tällaiset teoriat ”epokaalisiksi teorioiksi”. Ydinmekanismien avulla selitetään yhteiskunnan muutosta kokonaisvaltaisesti ja universaalisti. Muun muassa Durkheimin työnjakoteoria ja Parsonsin modernisaatioteoria rakentuvat hahmoteltujen ydinmekanismien varaan, jolloin työnjaon kehitys ja yhteiskunnan erilaistuminen ovat Stinchcomben mukaan tällaisia ydinmekanismeja.⁶⁹ Sivilisoitumisen ydinmekanismeista käy esimerkiksi Sorokinin rakenneteoria sosiaalisesta ja kulttuurisesta muutoksesta. Hän hahmottelee taiteen, tieteen, lainsäädännön, uskonnon ja etiikan alueiden kehittymisen ”superrytmissä” kaksi perustavaa lainomaista yleistystä. Ensinnäkin näillä alueilla on tiettyjä kehityksen edellytyksiä, ja toiseksi joillakin näistä alueista kehitys on yhtäaikaista ja samansuuntaista. Sorokin hahmottelee makroteoriassaan muun muassa mentaliteettien vaikutusta muutokseen.⁷⁰

Epokaalisissa modernisaatioteorioissa yhteiskuntia on yleensä tarkasteltu omalakisina kokonaisuuksinaan ja ajanjaksoja on rajattu jatkuvuuksien perusteella. Eronteot tarkoittavat samalla vertailua edeltävän ja seuraavan yhteiskun-

nan välillä. Tällöin luodaan eroja vanhan/uuden, esimodernin/modernin, esiteollisen/teollisen yhteiskunnan välille. Yhteiskunnallisen muutoksen nähdään näissä teorioissa noudattavan tendenssimäisiä lainalaisuuksia. Muutoksen mahdollisia syitä tai taustalta löytyviä historiallisia prosesseja ei kuitenkaan tällaisessa klassisessa sosiologiassa esitellä.⁷¹ Heikki Kerkelä on kritisoinut modernisoitumisteorioiden sisältämiä siirtymämalleja, jotka edellä mainitulla tavalla edellyttävät vertailua vanhan ja uuden välillä. Tällainen Kerkelän ”komparatiiviseksi statiikaksi” kutsuma jaottelu erottaa yleisellä tasolla ”vanhan” yhteiskuntamallin ”uudesta”. Vertailu ei kuitenkaan ole historiallista, koska kunnollista kontekstualisointia ja rajausta ei hänen mukaansa tehdä. Kerkelä toteaa, ettei ajallinen ja paikallinen rajaaminen sekään poista ongelmia, vaan pikemminkin kasvattaa niitä, koska jokainen uusi vertailuasetelma tuo esiin uusia tapahtumakerroksia ja -kulkuja. Fokuksen muuttaminen makrotasolta mikrotasolle ei sekään ratkaise vertailuasetelmien ongelmia.⁷²

Kausaalisella vertailulla tarkoitetaan historiallisessa sosiologiassa muutakin kuin syy-seuraussuhteiden tarkastelua. Tutkijan menneisyydestä konstruoima historiallinen kuvaus vastaa kysymykseen *miten* jokin tapahtuma tai tapahtumasarja on mahdollisesti edennyt. Kuitenkaan tilanteiden kuvaileminen ei riitä selitykseksi, sillä sen avulla ei välttämättä pystytä vastaamaan kysymykseen *miksi*.⁷³ Onkin esitetty, että historiallisen sosiologian tutkimuksen kannalta olisi mielekkäintä konstruoida kuvauksen sijaan narratiivinen selitys, jossa nostetaan esiin kausaalisen selittämisen mekanismit. Nämä mekanismit olisivat johdettavissa yleisistä universaaleista teorioista.⁷⁴

Jatkuvuuden ohella on alan tutkimuksissa hahmotettu ja vertailtu yhteiskunnallisessa muutoksessa havaittavia erityisiä taite- tai murroskohtia. Tämän tyyppisestä analyysistä käy esimerkiksi Theda Skocpolin *States and Social Revolutions* (1979), joka on yksi monista valtion muodostumista ja vallankumousta käsittelevistä historiallisen sosiologian valtateoreettisista tutkimuksista⁷⁵. Skocpol on määritellyt tekevänsä ”analyyttistä sosiologiaa” tulkitsevan sosiologian sijaan; hän etsii kausaalisia säännönmukaisuuksia analysoimalla historiallisia tosiasioita.⁷⁶ Skocpol muistuttaa, että tutkimuskohteiksi sopivien tapausten valitseminen edellyttää analyyttistä operointia. Tällöin tapausten ajalliset episodit määritellään tarkasti, jotta itse analyysissa voidaan tarkastella ongel-

malähtöisten hypoteesien avulla esimerkiksi Venäjän valtionjärjestelmän heikkenemistä ajanjaksolla 1905–1917.⁷⁷ Kun Skocpol hahmottelee tutkimuksessaan erilaisten ja eriaikaisten yhteiskuntien suurten vallankumousten syntymekanismeja, hän joutuu myös hahmottelemaan mahdollisia tapahtumaketjuja. Skocpolin innoittamana Risto Alapuro toteaa teoksessaan *State and Revolution in Finland* (1988), että Suomen vuoden 1917–1918 tapahtumien vertaaminen ”suuriin” vallankumouksiin on kansallisten ja kansainvälisten prosessien kulun kannalta hyödyllistä⁷⁸. Tämä ei tarkoita, että samankaltaisuuksia olisi välttämättä löydettävä, vaan vertailu pikemminkin auttaa hahmottamaan, mikä oli erityistä juuri Suomen tapahtumissa.

Skocpolin tutkimus sopii esimerkiksi myös historiallisen narratiivin rakentamisesta tapahtumien ja tapahtumaketjujen mallintamisen ja tyypittelyn avulla⁷⁹. Hän määrittelee osan tietynlaisista yhteiskunnallisista ilmiöistä suuriiksi vallankumouksiksi; näitä historiasta löytyy vain muutamia. Vallankumouksilla on tietyt yleistettävät ominaisuudet⁸⁰, joiden avulla voidaan hahmottaa analogioita. Toisaalta vallankumouksen voi määritellä myös käänteisesti, sen avulla, mitä se ei ole. E.P. Thompsonin mukaan mikä tahansa väkijoukkojen liikehdintä ei suinkaan määrity vallankumoukseksi, vaan väkivaltaisesti purkautuvassa liikehdinnässä kyse voi olla myös esimerkiksi mellakasta tai kapinasta. Vallankumouksellinen toiminta on enemmän, sillä siihen vaaditaan äärimmäisiä yhteiskuntajärjestelmän muutokseen tähtääviä pyrkimyksiä. Tätä päämäärää varten mobilisoidaan muun muassa kapinoita ja muodostetaan demokraattisia vallankumousorganisaatioita.⁸¹

Yleisten muutosta selittävien teorioiden, eritoten epokaalisten teorioiden, käyttöä on historiallisen sosiologian tutkimusalalla kritisoitu. Michael Mannin mukaan epokaalisten teorioiden käyttäminen johtaa kategorisointiin ja pilkkomiseen⁸². Tällöin seurauksena on, että yhteiskunta voidaan kuvitella kiinteäksi kokonaisuudeksi, jolloin kadotetaan yhteiskunnan ja sosiaalisen toiminnan kaoottinen luonne. Yhteiskunnat ovat Mannille ”mallintunutta kaaosta”. Mann katsoo, että ensinnäkin maailmanhistoriallisesta prosessista ei kerta kaikkiaan ole löydettävissä riittävästi toisistaan riippumattomia tapauksia, joita voitaisiin vertailla keskenään. Toiseksi vertailu johtaa helposti kahden ”hyvin muodostuneen järjestelmän vertaamiseen”, ikään kuin olisi olemassa kaksi kiinteää toi-

sistaan riippumatonta samantasoista tai -kaltaista kokonaisuutta. Mannin oma ehdotus on makroteoreettinen mutta ei yhtenäinen tai kiinteä. Hänen ideanaan on rakentaa vallan historiaa, makrotason valtarakenteita, jotka ovat vaikuttaneet modernin Euroopan muotoutumisprosessiin. Mann puolustaa episodista historiakäsitystä Giddensin tapaan.⁸³ Käsite ”episodinen” kuvaa paitsi historiakäsitystä myös tutkimusteoriaa, joka määrittyy näin epäyhtenäisemmäksi ja rajatummaksi.

Mannin valtateoreettisia ideoita ja mallia on myös sovellettu. Esimerkiksi historianantutkija Kari Teräs pyrki *Arjessa ja liikkeessä* (2001) rakentamaan työväestön toiminnasta mannilaisesti mallinnetun ajallisen kaaren, joka on omanlaisensa järjestyksen ja kaaoksen läpäisemä episodi. Episodi ei tarkoita pelkkää historianantutkijoiden aikarajausta, tässä tapauksessa vuosia 1880–1920, vaan se on nimenomaan mannilainen episodin kuvaus. Teräs esittelee ja analysoi, miten moninaisia polkuja, monissa tasoissa ja tilanteissa sekä sattumuksien seurauksena asiat ovat kenties seuranneet toisiaan. Tätä voi jossakin määrin kutsua, kuten Teräs tekeekin, verkostoitumisen analyysiksi. Vielä yleisemmällä tasolla Mannilla kysymys on vallan verkostojen rakentumisesta. Kaaos ei Teräksen mukaan täten liity vain työn ulkopuolisen elämän pikkutapahtumiin vaan hahmottuu myös työajassa, työpaikoilla sekä työväenliikkeen sisällä.

Kovimman kritiikin epokaalisten teorioiden käyttöä kohtaan on esittänyt ne nimennyt Arthur Stinchcombe teoksessaan *Theoretical Methods in Social History* (1978). Hänen mukaansa teorioita olisi mielekästä käyttää ja muokata empiirisen historiallisen materiaalin analyysin ohella, jolloin teoriat ikään kuin läpäisevät koko tutkimuksen, eikä niitä tulisi käyttää vain hypoteesien testaamista varten. Yleisiä muutosteorioita ei voi soveltaa suoraan empiiriseen aineistoon. Lisäksi Stinchcombe näkee eri epokaalisten tulkintojen välillä ristiriitaisuuksia, jotka johtuvat siitä, että olennaisiksi epokaalisiksi tosiasioiksi on nostettu eri asioita. Tämä haittaa analogioiden tekemistä.⁸⁴ Stinchcomben näkemyksiä myötäilevällä kannalla on ollut Charles Tilly, jonka mukaan epokaalisilla teorioilla on myös etuja. Tillyn mukaan niiden vakiintuneisuus selityksien ankkuroijina on toimiva. Hän päätyy toteamaan, että olisi parempi käyttää huonoakin teoriaa ”työkalupakkina” kuin ettei käyttäisi teoriaa ollenkaan.⁸⁵ Tämä siitä syystä, että itse asiassa usein hyödyttömäksi tai epäkelvoksi leimattu teoria

voikin osoittaa sovellettavuutensa ja vasta tutkimuksen myötä osoittautua vääräksi tai toimimattomaksi, joten tällöin on empirian avulla koeteltu teorian kelppoisuutta.⁸⁶

Charles Tilly on todennut teoksessaan *As Sociology Meets History* (1981), ettei kaikki yhteiskunnallisia prosesseja koskeva analyysi ole yhtäläisesti historiallista.⁸⁷ Historialliseksi analyysin tekee Tillyn mukaan vasta se, että tarkasteltavan toiminnan paikka ja aika, ”historiallinen konteksti”, johtavat niiden selitykseen.⁸⁸ Tillyn mukaan historiallinen sosiologia kohtaakin kolme haastetta tai ongelmaa, jotka paikantuvat kollektiiviseksi toiminnaksi, yhteiskuntarakenteen muutokseksi sekä historialliseksi käytännöksi. Niiden tutkimiseksi on pohdittava, miten tutkimusteoria toimii käytännössä.⁸⁹ Tällaisen historiallisessa sosiologiassa käytettävän empiirisen ja kontekstuaalisen tutkimusteorian Tilly nimeää ”historialähtöiseksi teoriaksi” (*historically grounded theory*). Käsitteen voisi suomentaa myös historiallisesti rajatuksi, historiaan pohjautuvaksi tai historiallisesti ehdolliseksi teoriaksi⁹⁰. Historialähtöisten tutkimusteorioiden konstruoinnissa ajallinen ja paikallinen kontekstualisointi on tärkeää, joten niiden avulla voidaan selittää muutosta ja tapahtumia vain tietyssä spesifeissä konteksteissa, ei yleisellä tasolla⁹¹. Historiallisesti rajattu teoria voisi nähdäkseni tarkoittaa monelta osin samaa kuin tutkimusteorian tyyppinen keski- tai mikrotasoinen teoria.

Epokaalisia teorioita ja makroteorioita koskeva kritiikki on heijastellut historiallisen sosiologian tieteenalan sisäistä eriytymistä. Eri koulukuntien ja yksittäisten tutkijoiden välisistä näkemyseroista on kysymys myös viimeisimmässä historiallisen sosiologian alan teorioiden ja menetelmien käyttöä koskevassa debatissa.

... ja kiista niiden selitysvomaisuudesta

Viime vuosikymmeninä historiallisen sosiologian alalla käyty kiivain väittely liittyy siihen, pitäisikö tutkimuksessa sosiologisten teorioiden hyödyntää yleisiä teorioita vai olisiko sittenkin mielekkäämpää käyttää tutkimusteorian taseisia historialähtöisiä teorioita.⁹² Kiistely sai lisää pontta, kun Edgar Kiser ja Michael

Hechter hyökkäsivät *American Journal of Sociology*ssa (AJS) julkaistussa artikkelissaan "The Role of General Theory in Comparative-Historical Sociology" (1991) historiallisen sosiologian tutkimuksen kimppuun. Aiheesta oli käyty tiukkaa keskustelua ainakin jo 1980-luvulta asti⁹³. Kiser ja Hechter syyttivät alan tutkimusta liian empiristiseksi ja teorianvastaiseksi, millä he tarkoittivat sitä, että vertailevaa historiallista tutkimusta tekevät sosiologit ovat heidän nähdäkseen siirtyneet "tiettyjen teorioiden vastustamisesta vastustamaan teoriankäyttöä yleensä".⁹⁴ Tämä on merkinnyt heistä yleisten teorioiden käyttökelpoisuuden kieltämistä sekä perinteisten sosiologisten selitysmallien syrjäyttämistä erityisesti historiallisilla selitystavoilla.⁹⁵ Heidän mukaansa alan tutkimuksissa on käytetty heidän suosimansa deduktiivisen päättelyn sijaan naiivia induktiivisuutta ja heidän kannattamansa yleisen teorian hyödyntämisen sijaan kuvailevaa narratiivista historiaa.

Vastaehdotuksena Kiserillä ja Hechterillä oli, että "kaikkien hyvien sosiologisten selitysten" tulisi sisältää perustelut siitä, mitkä ovat yksilöiden toimintamotiivit. Päteviä selityksiä voitaisiin tuottaa heidän mielestään lähinnä teorialähtöisesti rationaalisen valinnan teorian avulla, jolloin kausaaliset selitykset perustuisivat yleisiin teorioihin pohjautuviin abstrakteihin malleihin, kattaviin lakeihin ja mekanismeihin.⁹⁶ Kiserin ja Hechterin artikkeli synnytti vastareaktioita, mikä ei ole ihme, sillä syytökset ovat koskeneet monia tunnettuja sosiologeja.⁹⁷

Erityiseksi kiistelyn kohteeksi on noussut kysymys yleisen teorian käsitteen ymmärtämisestä sekä sen laajuudesta ja käyttömahdollisuuksista. Kiser ja Hechter puolustelevat yleisten teorioiden käyttöä sillä, että niiden avulla voidaan paitsi ratkaista kausaalisia selitysmekanismeja myös kiinnittää huomiota historiallisiin faktoihin.⁹⁸ James Mahoneyn mukaan historiallisen sosiologian yleisten teorioiden ytimen muodostavat kausaaliset tekijät (*causal agents*), jotka ovat analyysin perusyksiköitä, ja kausaalimekanismit (*causal mechanisms*) taas ovat kausaalisten tekijöiden ominaisuuksia, jotka tuottavat seurauksia, lopputuloksia ja miellelyhtymiä⁹⁹. Sosiaaliset mekanismit ovat sosiaalisia prosesseja, joiden avulla annetaan kausaalisia selityksiä sille, miten tietty seuraus johtuu tietystä syystä. Tällaiset sosiaaliset mekanismit ovat alemmantasoisia kuin havaittu yhteys, millä tarkoitetaan esimerkiksi sitä, että ryhmien välisiä eroja

selitetään yksilötason toiminnalla.¹⁰⁰ Sosiaalisia mekanismeja ei voida johtaa empiirisistä havainnoista, vaan ne on johdettava yleisten teorioiden avulla, kuten Kiserin ja Hechterin mukaan vaikkapa mikrotason rationaalisen valinnan teorian pohjalta. Kelvolliset ja hyvät selitykset vaativat sekä kausaalimuuttujien välisten suhteiden että näihin muuttujien välisiä suhteita kuvaavien keskeisten kausaalisten vaikutusmekanismien huomioimista.¹⁰¹ Heille tällaiset kausaaliset selitysmekanismit ovat lainomaisia selitysmalleja, jolloin teorian tärkein tehtävä on selittäminen.

Margaret R. Somersin käsitys poikkeaa vahvasti Kiserin ja Hechterin esityksestä. Somers katsoo, etteivät he määrittele tarkemmin yleistä teoriaa, vaan se on heille eräänlainen ”lähde”, josta voidaan johtaa kausaalisia lakeja ja sosiaalisia mekanismeja. Somers tähdentää omaa näkemystään siitä, mitä yleinen teoria ei itsessään ole: Yleinen teoria ei koostu joukosta testattavia väitteitä. Sitä ei perusteta historiallista vertailun yleistyksien tai johdeta deduktiivisen päätelyn avulla empiirisistä väittämistä.¹⁰² Somersin mukaan historiallisen sosiologisen tiedon, kuten yleisemminkin tieteellisen tiedon, tuottamisessa etsitään vastausta kysymyksiin *miten* ja *miksi*, minkä vuoksi onnistuneita selityksiä ei voida rakentaa universaaleihin lakeihin perustuen tai deduktiivisen logiikan pohjalta. Silloinhan etsitään vain yhdenmukaisuuksia, eikä sosiaaliselle todellisuudelle tyypillistä vaihtelevuutta tai historiallisia prosesseja. Somers perustaa väitteensä Thomas S. Kuhnin konstruoimaan selitystapaan, tai oikeammin teoriaan, jonka avulla voidaan lähestyä keskeistä metodologista kysymystä, *miten* teorian avulla voidaan selittää sitä, *miksi* jotakin tapahtui? Onnistuneet selitykset vaativat taakseen kausaalisten selitysten ymmärtämistä, jolloin ne rakennetaan historiallisiksi narratiiveiksi.¹⁰³ Lisäksi historiallinen narratiivi tarkoittaa aina tutkimuskohteen kuvailua. Tutkimuskohteen jäsentely käsitteiden avulla on aina teoreettinen tehtävä.¹⁰⁴

Craig Calhoun toteaa, että Kiserin ja Hechterin argumentaatiossa on melkoiisia näkemyksellisiä ongelmia, sillä empirismistä ja teorianvastaisuudesta syytttäminen on implisiittisesti kohdentunut yleisemmin sekä kvalitatiivista sosiologista tutkimusta tekeviin sosiologeihin että historiantutkijoihin, joilla on käytössään omat teoriansa. Calhounin mukaan he perustavat väitteensä vanhakan-taisille kahtiajaoilille, joita ovat esimerkiksi dikotomiat historia/teoria ja kuvailu/

selitys. Tämä johtaa hankaluuksiin, etenkin kun käsitteitä ei tarkemmin määritellä. Calhoun painottaa sitä, että viimeaikainen historiallinen sosiologia on ollut sekä teorialähtöistä että teorioita kehittävä, ei siis teorianvastaista, kuten Kiser ja Hechter ovat väittäneet.¹⁰⁵

Teoriakiistelyt ovat nostaneet esiin tieteellisen tiedon tuottamiseen olennaisesti liittyvän kysymyksen siitä, miten rakennetaan uskottavia ja luotettavia selityksiä. Vastaukset ovat olleet moninaisia ja siten alan tutkimuksen kannalta hedelmällisiä. Varsinaisten näkemyserojen lisäksi keskustelua on leimannut väärinymmärrys, joka monesti näyttää kiertyvän sen ympärille, etteivät keskusteluun osallistuneet määrittele ja ymmärrä teoreettisia peruskäsitteitä suinkaan samalla tavoin. Kaikkiaan on merkittävää, että keskustelun ytimeen ovat nousseet yleisemmät kysymykset¹⁰⁶: Minkälaista on hyvä sosiologinen tieto ja miten sitä tuotetaan? Mitä kelvollisten selitysten tulisi sisältää? Mikä tehtävä teorialla on historiallisen sosiologian tutkimuksessa? Mitä tarkoitetaan "yleisellä teorialla" ja yleisemminkin "teorialla" ja "historialla"?

Eräänlaisena yhteenvetona voidaan hahmotella, minkälaisiin tässä artikkelissa esitelyihin teoriatyyppeihin tässä esittelemäni historiallisen sosiologian tutkimuksissa käytetyt teoriat voidaan sijoittaa¹⁰⁷. Ne voidaan paikantaa kolmeen leikkauspisteeseen, jolloin voidaan havaita, minkälaisista teoriankäytön ja menetelmien eroista sekä yleisemmin historiallisen sosiologian tutkimuksen teon paradigmaattisista eroista on kulloinkin ollut kysymys. Ensinnäkin yhteiskuntarakenteiden muutosta selittävät epokaaliset modernisaatioteoriat ovat samanaikaisesti makrotasoisia ja historiallisesti rajattuja teorioita. On huomattava, etteivät kuitenkaan kaikki sosiologiset makrotason teoriat tai modernisaatio- ja sivilisoitumisteoriat ole ajallisesti ja paikallisesti rajattuja, vaan osa pyrkii olemaan selitysvoimaltaan universaali. Tällaisten suurten selitysten sijaan on haluttu kuitenkin tehdä "aidosti historiallista" tutkimusta. Tähän Charles Tillyn hahmottelema kontekstualisoiva historialähtöinen teoria antaa mahdollisuuden; kaikki sen tyyppiset tutkimusteoriat ovat ajallisesti ja paikallisesti rajattuja keskitason teorioita. Kuvailevaksi ja historiallisia selitystapoja suosivaksi sekä teorianvastaiseksi luonnehtimansa historiallisen sosiologian tutkimuksen tilalle Edgar Kiser ja Michail Hechter ovat ehdottaneet rationaalisen valinnan teorian hyödyntämistä. Tämä yleisen tason teoria määrittäyty mikrotasoiseksi ja

universaaliksi teoriaksi, jonka esittelemät sosiaaliset mekanismit ovat kausaalisia selitysmekanismeja.

Historiallisen sosiologian teoriankäyttöä ja menetelmiä koskeva kritiikki näyttää liittyvän yleisemmin sosiologisen tutkimuksenteon murroksiin. Alalla käydyissä kiistoissa kulloinkin kritisoidut vanhat konventiot ja paradigmat ovat ilmentäneet samalla yleisempää paradigmojen muutosta siitä, mitkä ovat olleet kulloinkin päteviksi koetut teoriankäytön, selittämisen, ymmärtämisen ja tulkitsemisen tavat. Yleisemmin sosiologista teoriankäyttöä koskevissa kiistelyissä on ollut kyse paitsi vanhojen paradigmojen haastamisesta, myös sosiologian sisäisistä kriiseistä, joissa kyseenalaistetaan ja puolustetaan sosiologisen pätevän tiedon tuottamisen tapoja.

Lopuksi

Selittäessään menneisyyden tapahtumia tai ilmiöitä tai tehdessään niitä ymmärrettäväksi teorioiden ja empirian avulla sosiologit joutuvat hahmottelemaan historiaa etäisyyden päästä. Menneisyyden tutkiminen on aina tavalla tai toisella samalla myös nykyisyyden analyysia, sillä kulloinkin vallitsevat paradigmat muutoteorioineen ja selitystapoineen määrittävät tutkimuksentekoa. Sosiologiset teoriat ja niistä käytävä keskustelu ovat osa myös historiallisen sosiologiassa tehtävää tutkimusta ja teoriakiistelyä.

Historiallisessa sosiologisessa tutkimuksessa suhde teorioihin on kahtalainen: Toisaalta on rakennettu makrotason yleisiä teorioita epookeista ja niiden muutoksista. Toisaalta taas on hyödynnetty keskitason tutkimusteorioita. Tutkimusteoriat ovat aina väistämättä tapauskohtaisia, ajallisia ja paikallisia. Tutkimusteoriat ovat – siinä missä yleiset teoriatkin – kaiken kaikkiaan problemaattisia, sillä niiden muotoilu on riippuvaista tieteellisten paradigmojen lisäksi myös monenlaisista konteksteista. Nähdäkseni on olemassa ainakin kolmenlaisia konteksteja, jotka määrittävät historiallisen sosiologian tutkimusteorioitten muotoilua. Ne ovat: sosiologisen teoriakeskustelun konteksti, teoreettisen kehittelyn konteksti ja paikantumisen konteksti.

Ensinnäkin sosiologisen teoriakeskustelun kontekstina toimivat yleisten teorioiden pohjalta hahmotellut teoreettiset viitekehykset. Teoreettinen konteksti voi tarkoittaa makrotason teorioita, yleisiä teorioita, joista voidaan hyödyntää erilaisia elementtejä tai kehittää yleistä teoriaa edelleen. Teoreettiseen kontekstiin yhdistyvät erilaiset tutkimusteoriat, jotka liittyvät tutkimusalan aikaisempiin tutkimuksiin, johon uusi onnistunut tutkimus tuo lisänsä ollen näin tieteellinen kontribuutio. Tällöin myös aikaisempien tutkimusten keski- tai mikrotason tutkimusteoriat ovat lähtökohtana uuden teorian hahmottelulle.

Toisena kontekstina voidaan hahmottaa teorian sovellusala ja laajuus, jolloin on mietittävä esimerkiksi makro- ja mikrotason teorioiden antia sekä universaalien ja historiallisesti rajattujen teorioiden käyttöä. Tätä toista kontekstia voidaan kutsua teoreettisen kehittelyn kontekstiksi. Sosiologisia tutkimusteorioita kehitellään edelleen empiiristen tutkimusten avulla niillä tutkimusalueilla, joissa teoriaa voidaan soveltaa. Mikäli tutkimusteorioita haluaa soveltaa toista yhteiskuntaa, aikaa ja paikkaa koskeviin tutkimuksiin, on teorian kontekstuaalisointi välttämätöntä, kuten Risto Alapuro on esittänyt¹⁰⁸. Esimerkiksi Ranskan luokkayhteiskuntaa kuvaava ja analysoiva Bourdieun distinktioteoria ei ole sellaisenaan hyödynnettävissä Suomea koskevissa analyyseissa. Tällöin tulee kiinnittää huomiota siihen, mikä on erityistä kulloinkin kyseessä olevassa tapauksessa, tilanteessa tai ilmiössä sekä huomioitava erot ja erityispiirteet. Jotakin tiettyä historiallista kontekstia koskevia teorioita voidaan Alapuron mukaan toki hyödyntää nykyisyydessäkin, kunhan sovellutuksissa muistetaan huomioida kontekstuaaliset erot.

Teoriakontekstiin kytkeytyy myös kolmas konteksti, jota kutsun paikantumisen kontekstiksi. Paikantumisen konteksti liittyy tutkijaan. Historiallisen sosiologian tutkimuksessa on huomioitava tutkimuksenteon ajankohta, sillä menneisyyden tutkija tekee tutkimustaan nykyhetken tiedoilla ja käsitteillä sekä kulloinkin vallitsevan tieteen paradigmojen määrittysten pohjalta. Tällöin on kyettävä välttämään anakronismin vaarat. Esimerkiksi Max Weberiä on syytetty anakronismista, siis siitä, että hänen moderniin sosiologiseen työkalupakkiin tuottamansa käsitteelliset jaottelut ja ideaalityypit eivät suinkaan sovellu sellaisinaan antiikin ajan yhteiskunnan analyysiin, vaan ne ilmentävät oman synty-aikansa sosiaalista kontekstia¹⁰⁹.

Voidaanko anakronismien välttämiseksi soveltaa Alapuron neuvoa toisinpäin? Toisin sanottuna riittääkö kontekstuaalisten erojen huomiointi, jos nykyisyydessä kehiteltyjä teorioita hyödynnetään menneisyyden tutkimuksessa? Näkemykseni mukaan vastaus riippuu siitä, mitä sisällyttää kontekstuaalisiin eroihin. Koska teoreettinen tieto on kumuloituvaa, on palattava sovellutuksista niiden alkulähteille. Anakronismien välttämiseksi on syytä hahmottaa tutkimuskohteen ajankohdan teoreettista ja historiallisen kontekstin käsitteistöä ja niiden määrittelyitä, jotta voisi ymmärtää, minkälainen konteksti on kysymyksessä. Vain tällä tavoin on mahdollista huomioida teoreettisen kontekstin historiallisuus. Anakronismilla tarkoitetaan siten paitsi väärään aikaan tai ajankohtaan sijoittamista myös sitä, että tutkija ei havaitse tutkimuksenteon ajankohdan ja tutkittavan kohteen ajallista eroa, toisin sanottuna ei siis paikanna itseään tutkijana¹¹⁰. Anakronismin vaaralla voidaan viitata myös hyödynnettävään teoriaan, etenkin kun historiallisen sosiologian tutkimuksissa hyödynnetään kontekstuaalisia teorioita. Tällöin on vaarana tulkita menneisyyden tapahtumia nykyisyyden teorioiden, spesifien käsitteiden ja metaforatulkintojen perusteella.

Näiden kolmen kontekstin huomioiminen on historiallisen sosiologian tutkimuksessa välttämätöntä. Menneisyyteen kohdistuvassa tutkimuksessa on ymmärrettävä, että empiiristen aineistojen lisäksi myös yhteiskuntateoriat ovat aina kiinni omassa ajassaan. On myös huomioitava, että tieteen paradigmat muuttuvat. Muutoksesta kertovat muun muassa erilaiset teoriakiistat ja -kampailut, jotka liittyvät relevanttien tutkimusongelmien määrittelyyn sekä kelpvollisten analyysi-, selitys- ja tulkintatapojen sekä tulosten ja johtopäätelmien tekemiseen. Mikä tänään vaikuttaa tietyn alan tutkimuksenteossa parhaimmalta teoriavalinnalta, ei välttämättä enää vuosien kuluttua tunnukaan pätevältä, mikä täytyy muistaa myös uusien paradigmojen vallitessa arvioitaessa aiemmin tehtyjä tutkimuksia. Kuten Margaret R. Somers on todennut: "Käytetyllä teorialla ei vain ole historiaa, vaan se *on* historiaa."¹¹¹

Kirjallisuus

- Abbot, Andrew (2001): *Chaos of Disciplines*. The University of Chicago Press: Chigaco.
- Abrams, Philip (1982): *Historical Sociology*. Cornell University Press: New York.
- Alapuro, Risto (1988a): *State and Revolution in Finland*. University of California Press: Berkeley.
- Alapuro, Risto (1988b): Suomalainen Bourdieu ja Musta leski. *Sosiologia* 25 (1), 3–7.
- Alasuutari, Pertti (1994): *Laadullinen tutkimus*. 2. uudistettu painos. Vastapaino: Tampere.
- Allardt, Erik (2003): Robert K. Merton – Monimuotoisuuden teoreetikko. *Sosiologia* 40 (4), 269–278.
- Anttila, Anu-Hanna (2005a): *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaattele Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Bibliotheca Historica 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Anttila, Anu-Hanna (2005b): Yleistettävyyden ongelmat historiallisen sosiologian tutkimuksessa. Teoksessa Pekka Räsänen, Anu-Hanna Anttila & Harri Melin (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteessä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-Kustannus: Jyväskylä.
- Aro, Jari (1993): Sosiologinen modernisaatioteoria ja narratiivisuus. *Sosiologia* 30 (2), 88–96.
- Aro, Jari (1990): Sosiologia, metafysiikka, nostalgia. Sähköinen versio osoitteesta: <<http://www.uta.fi/~ssjaar/arvio-totto-sosiologia.html>> Alunperin julkaistu *Tiede & edistys* 3/1990, 222–225.
- Bourdieu, Pierre (1984/1979): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press: Cambridge.
- Burke, Peter (1992): *History & Social Theory*. Polity Press: Cambridge.
- Calhoun, Craig (1998): Explanation in Historical Sociology: Narrative, General Theory, and Historically Specific Theory. *American Journal of Sociology* 104 (3), 846–871.
- Delanty, Gerard & Engin F. Isin (2003): Introduction. Teoksessa Gerard Delanty & Engin F. Isin (eds.): *Handbook of Historical Sociology*. Sage: Thousand Oaks.
- Durkheim, Émile (1990/1893): *Sosiaalisesta työnjaosta*. Gummerus: Jyväskylä.
- Durkheim, Émile (1985/1897): *Itsemurha*. Tammi: Helsinki.
- Elias, Norbert (2000/1939): *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Revisited ed. *History of Manners and State Formation and Civilization*. Blackwell: Oxford.
- Eskola, Jari & Juha Suoranta (1998): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino: Tampere.
- Giddens, Anthony (1987): *Social Theory and Modern Sociology*. Polity Press: Cambridge.
- Goldthorpe, John H. (1994): The Uses of History in Sociology: A Reply. *The British Journal of Sociology* 45 (1), 55–77.
- Goldthorpe, John H. (1991): The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies. *The British Journal of Sociology* 42 (2), 211–230.
- Goldstone, Jack A. (1998): Initial Conditions, General Laws, Path Dependence, and Explanation in Historical Sociology. *American Journal of Sociology* 104 (3), 829–845.
- Gronow, Jukka, Arto Noro & Pertti Töttö (1997): *Sosiologian klassikot*. Gaudeamus: Helsinki.
- Hall, Stuart (1992): *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Vastapaino: Tampere.
- Hart, Nicky (1994): John Goldthorpe and the Relics of Sociology. *The British Journal of Sociology* 45 (1), 21–29.
- Hakkarainen, Pekka (2004): Sosiaalisten ongelmien määrittely – sosiaalisen konstruktionismin näkökulma sosiaalisiin ongelmiin. Teoksessa Ismo Kantola, Keijo Koskinen & Pekka Räsänen (toim.): *Sosiologia karttalehtiä*. Vastapaino: Tampere.
- Heikkinen, Antero (1991): *Terveyden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla*. Suomen Historiallisen Seuran tutkimuksia 159. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Heiskala, Risto (2005): Miten yhteiskunta pakottaa yhteiskunnan tutkijaa? Teoksessa Pekka Räsänen, Anu-Hanna Anttila & Harri Melin (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteissä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-kustannus: Jyväskylä.
- Heiskala, Risto (2000): *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa*. Gaudemus: Helsinki.
- Heiskala, Risto (1995a): Talcott Parsons ja rakennefunktionalismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus: Helsinki.

- Heiskala, Risto (1995b): Valtiolliset sivilisaatiot ja moderni länsi: Michael Mannin valtalähde-analyysin sisältö. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): *Sosiologisen teoria uusimmat virtaukset*. Gaudeamus: Helsinki.
- Hyvärinen, Matti, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (2003): *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino: Tampere.
- Härkönen, Juho (2004): Kausaalinen päättely ja sosiologinen tutkimus. Teoksessa Pekka Räsänen, Hannu Ruonavaara & Ismo Kantola (toim.): *Kiistoja ja dilemmoja – sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja*. Kirja-Aurora: Turku.
- Jary, David & Jary, Julia (1991): *Dictionary of Sociology*. Harper Collins Publishers: Glasgow.
- Johnson, Terry, Christoffer Dandeker & Clive Ashwood (1984): *The Structure of Social Theory. Dilemmas and Strategies*. Contemporary Social Theory. Macmillan: Hampshire.
- Kalela, Jorma (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja jää. Gaudeamus: Helsinki.
- Kandal, Terry R. (1988): *The Woman Question in Classical Sociological Theory*. Florida International University Press: Miami.
- Kangas, Risto (2001): *Yhteiskunta. Tutkielmia yhteiskunnasta, yhteiskunnan käsitteestä ja sosiologiasta*. Tutkijaliitto: Helsinki.
- Kerkelä, Heikki (2004): Yhteiskunnallisten muutosten käsitteellistämisestä. *Sosiologia* 41 (2), 81–93.
- Kettunen, Pauli (2003): Yhteiskunta. Teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (2003): *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino: Tampere.
- Kiser, Edgar & Michael Hechter (1998): The Debate on Historical Sociology: Rational Choice Theory and Its Critics. *American Journal of Sociology* 104 (3), 785–816.
- Kiser, Edgar & Michael Hechter (1991): The Role of General Theory in Comparative-Historical Sociology. *American Journal of Sociology* 97 (1), 1–30.
- Kortti, Jukka (2003): *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Koskela, Kari (2004): Nuorisohuliganismi ja väkivalta Helsingissä 1900-luvun alussa. Teoksessa Ulla Aatsinki & Johanna Valenius (toim.): *Ruumiita ja mustelmia. Näkökulmia väkivallan historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Tampere.
- Koskela, Kari (2002): *Huligaanit. Katuelämää Sörkässä suurlakosta sisällissotaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Kuhn, Thomas S. (1970/1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. 2nd edition. International Encyclopedia of United Science. 2 (2). The University of Chicago Press: Chicago.
- Lloyd, Christopher (1986): *Explanation in Social History*. Basil Blackwell: Oxford.
- Mahoney, James (2004): Revisiting General Theory in Historical Sociology. *Social Forces* 83 (2), 459–489.
- Mann, Michael (1994): In Praise of Macro-Sociology: A Reply to Goldthorpe. *The British Journal of Sociology* 45 (1), 37–54.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power*. Vol I: *A History of Power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press: Cambridge.
- McDonald, Terrence J. (1996): What we talk about when we talk about history. The Conversations of History and Sociology. Teoksessa Terrence McDonald (ed.): *The Historic Turn in the Human Sciences*. University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Meinander, Henrik (1994): *Towards a Bourgeois Manhood. Boys' Physical Education in Nordic Secondary Schools 1880–1940*. Societas Scientiarum Fennica 47. The Finnish Society of Sciences and Letters: Helsinki.
- Merton, Robert K. (1968): *Social Theory and Social Structure. Toward the Codification of Theory and Research*. 1968 Enlarged edition. The Free Press: New York.
- Merton, Robert K. (1951/1949): *Social Theory and Social Structure. Toward the Codification of Theory and Research*. 2. edition. The Free Press: New York.
- Mills, C. Wright (1982/1959): *Sosiologinen mielikuviutus*. Gaudeamus: Helsinki.
- Noro, Arto (2004): Sosiologian kolmio – teoriat, käytöt ja yleisöt. Teoksessa Pertti Jokivuori & Petri Ruuskanen (toim.): *Arjen talous. Talous tunteet ja yhteiskunta*. SoPhi: Jyväskylä.
- Noro, Arto (2000): Aikalaisdiagnosi sosiologisen teorian kolmantena lajittyyppinä. *Sosiologia* 37 (4), 321–329.
- Paige, Jeffery M. (1999): Conjuncture, Comparison, and Conditional Theory in Macrosocial Inquiry. *American Journal of Sociology* 105 (3), 781–800.

- Pyyhtinen, Olli (2004): Sosiologia ja klassikoiden perintö. Teoksessa Ismo Kantola, Keijo Koskinen & Pekka Räsänen (toim.): *Sosiologisia karttalehtiä*. Vastapaino: Tampere.
- Ruonavaara, Hannu (2004): Tarvitaanko yleistä vai historiallisesti erityistä teoriaa?. Teoksessa Pekka Räsänen, Hannu Ruonavaara & Ismo Kantola (toim.): *Kiistoja ja dilemmoja – sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja*. Kirja-Aurora: Turku.
- Ruonavaara, Hannu (1995): Teoria ja historia – keskustelua historiallisen sosiologian dilemmasta. *Sosiologia* 32 (4), 253–262.
- Ruonavaara, Hannu (1993): *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhallinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920–1950*. Sarja C:97. Turun yliopisto: Turku.
- Sihvola, Juha (2000): Anakronismi ja sen välttäminen. Teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.): *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*. Osa 1. Kirja-Aurora: Turku.
- Skocpol, Theda (1995): Reflections on Recent Scholarship about Social Revolutions and How to Study Them. Teoksessa Theda Skocpol (ed.): *Social Revolutions in the Modern World*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Skocpol, Theda (1979): *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Harvard University Press: Cambridge.
- Somers, Margaret R. (1998): 'We're No Angels': Realism, Rational Choice, and Relationality in Social Science. *American Journal of Sociology* 104 (3), 722–784.
- Sorokin, Pitirim (1941): *Social and Cultural Dynamics*. 4. vols: *Basic problems, principles and methods*. American book Company: New York.
- Sulkunen, Pekka (2005): Vaikuttavuus arviointitutkimuksen rivien välissä. Teoksessa Pekka Räsänen, Anu-Hanna Anttila & Harri Melin (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteissä. sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-kustannus: Jyväskylä, 39–52.
- Sulkunen, Pekka (1987): *Johdatus sosiologiaan*. WSOY: Porvoo.
- Suoninen, Marja (2001): Mikrohistoria vastauksena historiallisen sosiologian dilemmaan. *Sosiologia* 38 (1), 14–26.
- Stinchcombe, Arthur (1978): *Theoretical Methods in Social History*. Academic Press: New York.
- Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Thompson, E.P. (1981/1963): *The Making of the English Working Class*. Penguin Books: London.
- Thompson, E. P (1996/1967): *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*. Gaudeamus: Helsinki.
- Tilly, Charles (1981): *As Sociology Meets History*. Academic Press: New York.
- Turner, Jonathan H. (1978/1974): *The Structure of Sociological Theory*. The Dorsey Press: Homewood.
- Töttö, Pertti (1989): *Sosiologia teoriana modernista yhteiskunnasta*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Sarja A 58/1989. Tampereen yliopisto: Tampere.
- Töttö, Pertti (1991): *Werner Sombart ja kiista kapitalismin hengestä*. Vastapaino: Tampere.
- Töttö, Pertti (2000): *Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua*. Vastapaino: Tampere.
- Wennberg, Mikko (1997): Tavanomaisia filosofian käsitteitä. Teoksessa Juha Räikkä (toim.): *Filosofia. Käsitteellisen ajattelun perusteita*. Kustannusosakeyhtiö Puijo: Kuopio.
- Ylikangas, Heikki (1976): *Puukkojunnkareitten esiinmarssi. Väikvaltarikollisuus Pohjanmaalla 1790–1825*. Otava: Helsinki.
- Zetterberg, Hans L. (1965): *On Theory and Verification in Sociology*. 3rd Enlarged edition. The Bedminster Press: Totowa.

Viitteet

Kiitos Olli Pyyhtiselle ja Timo Peuhkurille käsikirjoituksen kommentoinnista.

- 1 Kari Teräs analysoi tässä kirjassa olevassa artikkelissaan historiantutkijoiden tapoja käyttää teorioita.
- 2 Ks. tarkemmin Hannu Ruonavaaran toinen artikkeli tässä kirjassa.
- 3 Calhoun 1998, 855–856.
- 4 Stinchcombe 1978, 1; Tilly 1981, 7. Yhtäläillä historiaa voidaan käyttää teorian kehittämiseen.
- 5 Delanty & Isin 2003, 3.
- 6 Monet teoriaorientoituneet historiantutkijat ovat olleet juuri sosiaalishistorioitsijoita, joiden kiinnostus on kohdistunut etenkin marxilaiseen teoriaan. Tällaisista historiantutkijoista mainittakoon Thompsonin lisäksi esimerkiksi Eric Hobsbawm ja suomalaisista Pertti Haapala, Pauli Kettunen ja Matti Peltonen.
- 7 Turner 1978, 10.
- 8 Jary & Jary 1991, 658.
- 9 Ks. Kuhn 1970, 30–34.
- 10 Turner 1978, 2–15.
- 11 Hyvärinen, Kurunmäki, Palonen, Pulkkinen & Stenius 2003, 10–11. Myös historiantutkijoiden teoreettisista konseptioista voi tulla yleisesti hyväksyttyjä ja hyödynnettyjä käsitteitä. Sosiaalishistorioitsija E.P. Thompsonin hahmottelema ”aikakurin” käsite on hyvä esimerkki tällaisesta konseptiosta. Thompson on analysoinut teoksessaan *The Making of the English Working Class* (1963) minkälaisia vaikutuksia, kollektiivisia kokemuksia, teolismisella on ollut brittityöläisille. Yksi Thompsonin keskeisimmistä huomioista on, että koska teollinen tuotantoelämä tarvitsee kelvollista työvoimaa, on työläisten sisäistettävä moderni ”teollinen aikakuri”. Muiden muassa Anthony Giddens on hyödyntänyt aikakurin käsitettä omissa teoksissaan. Ks. Giddens 1987, 150–151.
- 12 Pauli Kettusen käsiteanalyysi paljastaa, että yhteiskunnalla on voitu tarkoittaa ajasta, tarkoituksesta ja käyttäjästä riippuen valtiota, kansallisvaltiota ja sosiaalista, mutta yhdyskuntaa tai yhteisöä käsite ei suomalaisessa kontekstissa ole tarkoittanut. Ks. tark. Kettunen 2003.
- 13 Töttö 1989, 197; Aro 1990.
- 14 Töttö 1989, 197.
- 15 Gronow, Noro & Töttö 1997, 12.
- 16 Turner 1978, 5.
- 17 Emt., 5–6.
- 18 Wennberg 1997, 119.
- 19 Turner 1978, 7–10.
- 20 Zetterberg 1965, 159–160.
- 21 Ks. emt.; myös Jary & Jary 1991, 235.
- 22 Turner 1978, 8–11.
- 23 Ks. tark. Jary & Jary 1991, 62–63.
- 24 Kalela 2000, 136. Marja Andersson tarkastelee tässä kirjassa tarkemmin ajan problematiikkaa.
- 25 Heiskala 2000, 11–12;
- 26 Somers 1998, 729, 733, 741.
- 27 Merton 1951, 5–10; 83–96; ks. myös Noro 2000, 321–322; Allardt 2003, 272.
- 28 Sulkunen 1987, 209–210.
- 29 Ks. Zetterberg 1965, 14–21.
- 30 Ks. Sorokin 1941; Zetterberg 1965, 15–17.
- 31 Rationaalisen valinnan teorioiden synty liittyy taloustieteelliseen ajatukseen taloudellisen hyödyn maksimoinnista.
- 32 Heiskala 2000, 24–39.
- 33 Tämä jaottelu ”klassikkojen teksteihin” ja ”teoreetikkojen teorioihin” on sovellutus Ken Menziesin tekemästä erottelusta teoreetikon teorioiden ja tutkimusteorioiden välillä, jota ei alun perin ole luotu yleisten teorioiden käsitteen alalajeiksi. Ks. Gronow, Noro & Töttö 1997, 13–14.

- 34 Tilly 1981, 101; Abrams 1982, 32; Kerkelä 2004, 82. Työnjakoteoriaa on toisaalta myös kritisoitu ja pidetty paradoksaalisena. On muun muassa väitetty, ettei Durkheim ole pystynyt antamaan loogista vastausta siihen, miten työnjako synnyttää orgaanista solidaarisuutta. Kangas siteeraa väitettä Hartmann Tyrellin sanoin: "Durkheimin työnjaon solidaarisovaa potentiaalia koskeva teesi on varsinaiselta ydinsisällöltään sosiologisesti epäuskottava ja kestämaton". Ks. Kangas 2001, 268.
- 35 Gronow, Noro & Töttö 1997, 9–11.
- 36 Lähes poikkeuksetta teoreetikko nostetaan klassikoksi vasta kuolemansa jälkeen. Ks. Pyyhtinen 2004, 52.
- 37 "Autonominen yhteiskuntateoria" on Bryan S. Greenin luoma käsite, ja se tarkoittaa samaa kuin teoreetikon teoria. Ks. Gronow, Noro & Töttö 1997, 13–14.
- 38 Sosiologian tutkimusaloilta löytyy teoreettiseen kehittelyyn ja kysymyksiin erikoistunut erityisala, jota kutsutaan "teoreettiseksi sosiologiaksi". Ks. Johnson, Dandeker & Ashwood 1984, 2.
- 39 Heiskala 1995a, 89.
- 40 Emt., 88–113. Parsons kehitti toiminteteoriaansa edelleen teoksessaan *Toward a General Theory of Action* (1951) yhdessä Edward A. Shilsin kanssa sekä teoksessaan *The Social System* (1951). Parsons esitti, että yhteiskunnallisessa tutkimuksessa tulisi analysoida kolmea rinnakaista järjestelmää: yhteiskuntaa, kulttuuria ja persoonallisuutta. Yhteiskunnallisia järjestelmien muotoutumisen ja eriytymisen prosessia hän kuvasi AGIL-kentässä.
- 41 Mills kritisoi myös "abstraktia empirismiä", jolla hän tarkoitti amerikkalaisessa sosiologiassa suosittujen survey-kyselyillä toteutettuja yleisen mielipiteen kartoituksia. Ks. Mills 1982, 28–97.
- 42 Gronow, Noro & Töttö 1997, 13–14. Tässä katsantokannassa sosiologinen tutkimus, jossa tutkimusaineistona on vaikkapa klassikoiden teoreettiset tekstit, liikkuu jossakin teoreettikon teoretisoinnin ja konstruktionistisen lähetymistavan välimaastossa, jolloin sosiologista teoriategiä analysoidaan kirjallisena tekstityyppinä, ks. Aro 1993.
- 43 Noro 2000, 322.
- 44 Zetterberg 1965, 17.
- 45 Merton 1968, 68.
- 46 Ks. Sulkunen 1987, 209–210.
- 47 Noro 2000, 321.
- 48 Merton 1968, 39–72; 1951, 97–98; Zetterberg 1965, 14–21.
- 49 Ks. tark. Merton 1968, 39–69.
- 50 Merton 1951, 125–149. Tutkimukseen pohjautuvan yhteiskunnallisen suunnittelun tehtävänä on ongelmien syntyyn vaikuttavien syiden ja syntyolosuhteiden kartoittaminen, ja lopulta niiden muuttaminen. Ks. emt., 184–195; Hakkarainen 2004, 253–266.
- 51 Ylikangas 1976, 101–104; Koskela 2004, 110. Ylikangas on tarkastellut vastaavanlaista käyttäytymistä myös muutamassa muussa 1970-luvulla ilmestyneessä teoksessaan.
- 52 Koskela 2002, 12–25.
- 53 Elias 2000, 376–378.
- 54 Bourdieu 1984, 169–223; Lloyd 1986, 305–306; Burke 1992, 148–150. Bourdieu ei viittaa Eliasin teksteihin, vaikka muissa yhteyksissä osoittaa tutustuneensa niihin.
- 55 Noro 2004, 255–256.
- 56 Eliasin sivilisointiteoriaa on hyödynnetty metanarratiivisella tasolla enemmän tai vähemmän eksplisiittisesti esimerkiksi sosiaali- ja kulttuurihistoriallisissa tutkimuksissa. Ks. esim. Heikkinen 1991; Meinander 1994; Koskela 2002. Ks. lisää yleisten teorioiden käytöstä historian tutkimuksessa Kari Teräksen artikkeli tässä kirjassa.
- 57 Ks. esim. Anttila 2005a, 60–64.
- 58 Kortti 2003, 45–52.
- 59 Kiser & Hechter 1991, 5; Ruonavaara 2004, 26–27.
- 60 Noro 2004, 257.
- 61 Heiskala 2005, 36; ks. myös Sulkunen 2005, 46–48; Gronow, Noro & Töttö 1997, 13–14.
- 62 Noro 2000, 321–323; Noro 2004, 256–257.
- 63 Kangas 2001, 267–268.
- 64 Noro 2004, 256–257.

- 65 Yhteiskuntateoreetikkojen kanonisoinnissa on silmiinpistävää lisäksi se, ettei naisia ole kelpuutettu sosiologian klassikoiksi, vaikka heitä naisasialiikkeen I kaudelta löytyykin. Sosiologian klassikkojen suhtautumisesta naiskysymykseen esim. Kandal 1988.
- 66 Ks. Töttö 1991.
- 67 Abbott 2001, 104–110. HS1 on toiminut Abbottin mukaan *American Sociological Association Section on Comparative Historical Sociology*n piirissä. HS2 taas on vaikuttanut *Social Science History Associationin* piirissä sekä Chigacon, Michiganin, Harvardin ja Pohjois-Carolinan yliopistoissa.
- 68 Ks. emt., 102–113.
- 69 Stinchcombe 1978, 3–10; Ruonavaara 2004, 23–24.
- 70 Ks. Sorokin 1941; Zetterberg 1965, 15–17.
- 71 Ks. Abrams 1982, 18–22; Aro 1993; Kerkelä 2004.
- 72 Kerkelä 2004, 84–86. Ks. myös Pekka Valtosen artikkeli tässä kirjassa.
- 73 Ks. tarkemmin kausaalisuudesta Marja Anderssonin artikkeli tässä kirjassa.
- 74 Ruonavaara 1995, 257–258.
- 75 Abbottin mukaan Skocpolin voidaan katsoa kuuluvan molempiin historiallisen sosiologian ryhmittymiin. Skocpolin ohella Abbott mainitsee tällaisista rajanylittäjistä myös toisen makrososiologin, Ann Orloffin, sekä kaksi perhe- ja gender-tutkijaa, Barbara Laslettin ja Sonya Rosen. Ks. Abbott 2001, 106.
- 76 Skocpol on vertaillut omaa ”analyttista sosiologiaansa” kulttuuriantropologi Clifford Geertzin ja sosiaalishistorioitsija E.P. Thompsonin ”tulkitsevaa sosiologiaa”, joka muistuttaa Skocpolin mukaan lähinnä ”hyvää flaubert’laista romaania”. McDonald 1996, 104.
- 77 Skocpol 1995, 322; Somers 1998, 758. Ks. myös Hannu Ruonavaaran toinen artikkeli tässä kirjassa.
- 78 Alapuro 1988a, 3–4.
- 79 Tosin Skocpolin tutkimusta on kritisoitu siitä, ettei hän siinä juurikaan hahmottele tapahtumaketjuja saati reflektoi historiallisten kontekstien erilaisuutta. Ks. Suoninen 2001, 16.
- 80 Ks. Skocpol 1979.
- 81 Thompson 1996, 66.
- 82 Abbottin mukaan Michael Mann on tutkimuksellisesti HS1-ryhmittymää lähellä, kuten myös muutama muu brittikollega, joista Abbot mainitsee lisäksi Perry Andersonin ja Derek Sayerin. Abbott 2001, 112.
- 83 Mann 1986, 28–32; Heiskala 1995b. Mann on kehitellyt erityisen IEMP-mallin, jonka hän esittää teoksessaan *The Sources of Social Power* (1986) I osassa. IEMP-mallissa Mann hahmottelee neljän sosiaalisen vallankäytön lähdettä: I= ideologinen, E= taloudellinen, M= sotilaallinen ja P= poliittinen.
- 84 Stinchcombe 1978, 10–11; Ruonavaara 1995, 254.
- 85 Tilly 1981, 11.
- 86 Ruonavaara 2004, 25. Ks. tarkemmin Marja Anderssonin artikkeli ja Hannu Ruonavaaran toinen artikkeli tässä kirjassa.
- 87 Abbottin mukaan Charles Tilly ja hänen oppilaansa lukeutuvat historiallisen sosiologian HS2-ryhmään. Abbott 2001, 106.
- 88 Tämä näkemys ei aivan heti vanhentunut, sillä esimerkiksi Charles Tilly tulee uusintaneeksi sen teoksessaan *As Sociology Meets History* (1981), vaikka on ensin kieltänyt sen periaatteellisella tasolla. Tilly 1981, 5–6; McDonald 1996, 104.
- 89 Tilly 1981, 5.
- 90 Emt., 12; 26. Ruonavaara on esittänyt artikkeleissaan Tillyn alkuperäisestä käsitteestä kaksi suomennosta: historiaan pohjautuva tai historiallisesti ehdollinen teoria. Lisäksi on käytetty suomennosta historiallisesti rajattu teoria. Mikäli suomennoksessa käyttäisi samaa logiikkaa kuin esimerkiksi Pertti Alasuutari suomentaessaan ’grounded theoryn’ aineistolähtöiseksi, voisi kolmas suomennosehdotus olla historialähtöinen teoria. Ks. Ruonavaara 2004, 25–26; vrt. Alasuutari 1994; Eskola & Suoranta 1998; Töttö 2000.
- 91 Ruonavaara 1995, 259; Suoninen 2001, 16. Yleistämisen problematiikasta historiallisen sosiologian tutkimuksessa ks. Anttila 2005b.
- 92 Kiser & Hechter 1991; 1998; Goldthorpe 1991; 1994; Mann 1994; Hart 1994; Somers 1998; Calhoun 1998; Goldstone 1998; Paige 1999; Mahoney 2004; Ruonavaara 1995; 2004; Suoninen 2001.

- 93 Somers 1998, 722. Historiallisen sosiologian erilaisten suuntauksien moninaisuudesta ks. Abbot 2001, 96–120.
- 94 Kiser & Hechter 1991, 1–2.
- 95 Kiser & Hechter 1998, 785–786.
- 96 Ks. Calhoun 1998, 846–847; Somers 1998, 739; Kiser & Hechter 1991. Edellisten artikke-
lien lisäksi *AJS* julkaisi loppuvuonna 1998 muitakin artikkeleita, jotka perustuivat his-
toriallisen sosiologian ja rationaalisen valinnan teorian kysymyksiä käsitelleen sympo-
siumin puheenvuoroihin.
- 97 Somers 1998, 722–725. Somers mainitsee nimeltä Michael Mannin, Theda Skocpolin,
Charles Tillyn, Reinhard Bendixin, Kai Eriksonin, Anthony Giddensin, Robert Nisbetin,
Arthur Stinchcomben, Guy Swansonin, Immanuel Wallersteinin. Ks. emt., 724.
- 98 Ks. tark. Kiser & Hechter 1991; Ruonavaara 1995, 258–260.
- 99 Mahoney 2004, 459–460.
- 100 Härkönen 2004, 62–63.
- 101 Kiser & Hechter 1998, 786.
- 102 Somers 1998, 748–749.
- 103 Somers toteaa, että Kuhnin mukaan uutta teoriaa ei voida konstruoida käyttämällä
deduktiivista päättelyä, vaan yleisesti tutkimuskäytännössä käytetyllä tavalla, jota hän
on kutsunut ”artikulaatioksi”. Artikulaatiolla hän Somersin tulkitsemana tarkoitti ”prag-
maattista vuorovaikutusta teorian ja historiallisesti muuttuvien ongelmien välillä”.
Somers 1998, 736–738. Jack A. Goldstone taas pitää Somersin Kuhn-tulkintoja hyvinkin
kyseenalaisina, ellei peräti väärinä. Goldstone 1998, 829–830.
- 104 Ks. Ruonavaara 1995, 259; 1993, 19–21.
- 105 Ks. Calhoun 1998, 848–849. Historian teorialt., 855.
- 106 Calhoun 1998, 846–847; Somers 1998, 724.
- 107 Tässä esittelemäni luokittelu on alisteinen artikkelin tarkoitukselle, onhan tarkoituk-
seni ollut selvittää, minkälaisia käyttötarkoituksia sosiologisilla teorioilla on ollut histori-
allisessa sosiologiassa. Näin ollen kaikenkattavia tai yleispätevämpiä tulkintoja ei tyypit-
telyn päällekkäisyyden pohjalta voida tehdä.
- 108 Alapuro 1988b; Hall 1992, 33.
- 109 Kangas 2001, 59, 69–70.
- 110 Sihvola 2000, 107–112.
- 111 Somers 1998, 737–133